

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА „БЪЛГАРСКИ ЕЗИК“

Маргарита Бранимирова Гергинова

**СТИЛОВИ И ЖАНРОВИ МОДЕЛИ НА НАДГРОБНОТО СЛОВО, НЕКРОЛОГА И
ЕПИТАФИЯТА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО (ОТ ВТОРАТА ЧЕТВЪРТ НА XIX ВЕК ДО
ОСВОБОЖДЕНИЕТО)**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“**

**Професионално направление 2.1. Филология (История на българския
книжовен език)**

**Научен ръководител:
проф. д-р Гергана Дачева**

**СОФИЯ
2021**

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	4
Обект на дисертационния труд	5
Цели и задачи	5
Структура и хипотези на дисертационния труд.....	6
I. ПЪРВА ГЛАВА – Теоретична рамка	
1. Основни аспекти на жанра.....	7
2. Езикови особености на жанровете, свързани със смъртта. Дискурсът и табуто за нея.....	8
2.1. Концепция на табуто (смъртта и мъртъвците като табу)	8
2.2. Езиковото табу	9
2.3. Смъртта като езиково табу	10
II. ВТОРА ГЛАВА – Развитие на некролозите и съобщенията за смърт. Установяване на модела на българските некролози и съобщенията за смърт	
1. Исторически обзор на текстовете за обявяване на смърт в Европа. Възникване на некролозите и съобщенията за смърт	11
2. Некрологът в Западна Европа	12
2.1. Некрологът в Англия	12
2.2. Развитие на съобщенията за смърт и некролозите във Великобритания.....	13
2.3. Възникване и развитие на некролозите и съобщенията за смърт във Франция	14
2.3.1. Еволюция на жанра на некролога във френската преса.....	15
3. Развитие на некролога в периодичния печат в Русия през XIX век	16
4. Възникване на некролозите и съобщенията за смърт в българския възрожденски печат	17
4.1. Развитие на некролога в България – дефиниция и типологизация на жанра. Установяване на модела на некролога.....	21
4.2. Таблоидност и сензация през Възраждането – некрологът като част от сензацията през XIX век...24	
III. ТРЕТА ГЛАВА: Лингвистичен анализ с оглед на историческите развойни процеси и на спецификата на стилистичните особености в некролозите, надгробните слова и съобщенията за смърт	
1. Структурно типологизиране на некролозите, съобщенията за смърт и надгробните слова във възрожденската преса.....	26
2. Стил и лингвистичен анализ на съобщенията за смърт и некролозите	27
2.1. Текстова структура на съобщенията за смърт	27
2.1.1. Име на починалия	27
2.1.2. Години	28
2.1.3. Дата/час/място на смъртта	28
2.1.4. Образование/заслуги към народа/идеали	28
2.1.5. Причини за смъртта	29
2.1.6. Завещание	30
2.1.7. Информация за погребението	30
2.1.8. Месторождение	30
2.1.9. Устойчива религиозна фраза	30
3. Спомени	31
4. Надгробни слова и епитафии	31

5. Езикови особености на некролозите с оглед на динамиката на развойните езикови процеси през Възраждането (от средата на 50-те години на XIX век до Освобождението)	31
5.1. ФОНЕТИЧНО РАВНИЩЕ.....	32
5.1.1. Рефлекс на голяма носовка.....	32
5.1.2. Рефлекс на ятовата гласна.....	32
5.1.3. Рефлекс на малка носовка.....	33
5.1.4. Рефлекс на голям ъ.....	33
5.1.5. Рефлекс на малък Ъ.....	33
5.1.6. Ликвидна метатеза	33
5.1.7. Редукция.....	33
5.1.8. Палаталност.....	33
5.2. МОРФОЛОГИЯ.....	34
5.2.1. Конкуренция между суфиксите „-не“ и „-ние“ при отглаголните съществителни имена.....	34
5.2.2. Членуване на прилагателните.....	34
5.2.3. Итеративни глаголи.....	35
5.2.4. Лични местоимения.....	35
5.2.5. Старобългарски показателни местоимения (ма, та, са).....	35
5.2.6. Падежни остатъци.....	35
5.3. СИНТАКСИС.....	35
5.3.1. Конкуренция между релатива „който“ (м.р.;ж.р.;ср.р.;мн.ч;) и „дето“ за въвеждане на определителни изречения.....	35
5.3.2. Модификатори в именната фраза.....	35
5.4. ЛЕКСИКА.....	36
Заключение.....	37
Приноси на дисертационния труд.....	38
Публикации.....	39
Използвана литература.....	40

Увод

Смъртта от векове е неразгадана мистерия, тя поставя едни от най-фундаменталните въпроси в съзнанието на всеки индивид, като единствено човешките същества осъзнаваме неизбежността ѝ. От най-древни времена обществата създават религии, церемонии и ритуали, с които да преодолеят смъртта или най-малкото страха от нея. Тези действия са разнообразни и се дефинират според културните и религиозни вярвания на дадено общество. Изграждат се гробници, паметници, правят се ритуали като балсамиране, кремиране, заравяне, изгаряне и т.н. – като всичко това е свързано със стремежа към безсмъртие и с опита да се успокои съзнанието, за да се „опитоми“¹ ужасът от физическия край.

Философските, антропологичните, религиозните, социалните и културните аспекти на смъртта са добре проучени. Изследванията по темата започват от античността, като преминават във всяка една епоха на човешкото културно съзнание и прогрес. Автори като Филип Ариес, Денис Жамет, Владимир Янкелевич, Найджъл Старк и други подробно изследват културните и социални аспекти на темата, табутата, свързани с нея, и психологическото въздействие на феномена върху обществата и конкретната личност.

От векове се създават текстове, които описват, възпяват, използват и съобщават за смъртта. Семантичната и структурна натовареност на смъртта предопределят претоварването на жанровия модел и по тази причина в текстовете от тази тематична група може да се говори за свръхфункции на жанра. Хората от различни култури и епохи мислят и я преживяват по различен начин и това до голяма степен предопределя разнородните описания и стилистики на смъртта, изразена като текст. Още в преходните векове, в своето ежедневие хората са се сблъскали със смъртта, виждайки близките си да умират в домовете си и спазвайки погребалните ритуали и по тази причина тя се е възприемала като част от живота. Страхът от нея не е бил така пагубен, а по-скоро физическият край е философски приеман и „опитомен“, както дефинира френският философ Филип Ариес². Днес много хора умират далеч от дома си, смъртта им е скрита в болници или специализирани заведения. Смъртта е дигитална, съобщавана само по телевизията или в интернет, което я прави далечна, нереална и съответно още по-зловеща и плашеща за индивида. Смъртта е назовавана само чрез грозното си лице, на тази, която отнема и никога не връща.

Българското възраждане използва смъртта по интересен и функциониращ за историческия и културен период начин, като я „подплатява“ с много послания и функции. Смъртта в текстовете от този период се представя и възприема през живота. Тя е поводът да се продължат житейските дела и да се обезсмъртят идеалите на починалия възрожденец. Историческата епоха е налагала търсенето на идеалната личност, която да бъде припозната и следвана като пример по отношение на културните, политическите и образователните търсения на времето. Текстовете, които съобщават за смъртта на даден възрожденец, са натоварени с много възторг, а като начин на изразяване са изпълнени с емоционални определения, сравнения, епитети и дори литературни описания, които да подсилят образа на починалия и делата му за българския народ. Като извод може да се отбележи, че този вид текстове през Възраждането се използват за въздействие на общественото съзнание и като призови за имитирането на дадени характери, личности и идеали, а понякога и за манипулация.

¹ Ариес, Ф. – „Човекът пред смъртта. Времето на лежащите мъртвци”, изд. Лик, 2004

² Пак там.

Изследването проследява историята на некролозите и известията за смърт в по-широк културен и исторически мащаб, за да дефинира и конкретизира жанрово и стилово този тип текстове в българското възрожденско пространство.

Обявяването на смъртта във вестниците заема специално място в обществата и в културите по света. С оглед на информацията тези текстове привличат най-често вниманието към съответните рубрики на всеки ежедневник. Вестниците разказват житейските истории на знаменитостите, хората от властта, а при определени обстоятелства и тези на обикновения човек. Некролозите на известните получават първите страници в изданията, но тези текстове представят публично и обикновения човек, макар и през смъртта му, описана в края на вестника. Това мотивира и една от целите на дисертационното изследване да анализира текстовете и да докаже наличието на таблоидност и сензационност в периодичния печат през Възраждането.

Некролозите, надгробните слова и известията за смърт са обект на социологически, исторически и културни изследвания, тъй като представят живота на починалите, техните постижения и добродетели и са ценен източник на информация, позволяваща на изследователите да наблюдават развитието на ритуалите и обичаите след смъртта, да проучват еволюцията на отношението на хората към смъртта и мъртвите, както и да изследват ценностите и добродетелите, които обществото помни и цени.

Обект на дисертационния труд

С оглед на езиковите им характеристики надгробните слова, епитафиите, некролозите и съобщенията за смърт в България са слабо проучени. Некролозите и съобщенията за смърт са проучвани от Елена Налбантова, Румяна Радкова и Емилия Карабоева, но в литературен, исторически и културологичен аспект. Трудовете и на трите изследователки са приносни и изключително обширни в собствените им полета на интереси, но нито един от тях не разглежда лингвистичните особености на този тип текстове. Налбантова и Радкова проследяват некролозите през Възраждането, но от литературна и историческа гледна точка, докато Карабоева се занимава с уличния некролог от съвремието. Редица антрополози и фолклористи (като например Николай Кауфман) също се занимават с погребалните практики и ритуали.

Некролозите през XIX век не са изследвани от лингвистична и езиково-историческа гледна точка, което определи избора на темата и оформи траен научен интерес да бъдат анализирани некролозите и съобщенията за смърт в периода на Българското възрождане. Този тип текстове през Възраждането имат и още една функция: да образуват на енциклопедичен принцип обществото чрез представяне на болестите – тяхната симптоматика и лечение, световния прогрес, различни обществени култури и други. Въвежда се нова лексика и се пропагандират политически и културно-обществени идеи.

Цели и задачи

Основната цел на това изследване е да се установи моделът на некролозите, съобщенията за смърт и надгробните слова, публикувани във възрожденските вестници с оглед на стилистичните им жанрови измерения и характеристики. Да се направи жанров, стилово и лингвистичен анализ на некролозите, известията за смърт и надгробните слова чрез извършване на задълбочен структурен анализ, основан на голям корпус от текстове (366 текста), което позволява както качествен, така и количествен анализ. Корпусът съдържа всички известия за смърт, публикувани във възрожденския периодичен печат през XIX век, в периода 1850 година до Освобождението. За да се постигне целта, е направен -

лингвостилистичен анализ с 1632 примера от всички езикови равнища (фонетично, морфологично, синтактично, лексикално), с който да се открият стиловите модели, характерни за текстовете от жанра. Ще бъде дефиниран жанрът на текстовете. Ще бъде обобщена и типологизирана текстовата структура на некролозите и съобщенията за смърт през Възраждането като ще бъдат разделени на типове спрямо характеристиките и съдържанието си. Важно за научното изследване е да се установи и да се докаже откъде произлиза текстовият модел на некролозите, съобщенията за смърт и надгробните слова в българската преса през Възраждането.

Структура и хипотези на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от три части (глави), които съдържателно и структурно са разделени на:

1. Теоретична рамка;
2. Развитие на некролозите и съобщенията за смърт. Установяване на модела на българските некролози и съобщения за смърт;
3. Лингвистичен анализ с оглед на историческите развойни процеси и на спецификата на стилистичните особености в некролозите, надгробните слова и съобщенията за смърт;

В първа глава са представени различни концепции за дискурса, текста и жанра, като обобщава в теоретичен план някои от основните теории в България и в чужбина.

Втора глава изследва писането за смъртта, което е фундаментална част от изследваните текстове, смъртта като езиково табу и начините, по които обществата се справят с него. Представят се в исторически, културен и лингвистичен план развитието на некролога и съобщенията за смърт в Англия, Франция, Русия и България с цел установяване на модела на българските некролози, съобщения за смърт и надгробни слова, като в дисертационния труд ще бъде възприето назоваването им – „поминални текстове“, като събирателно за трите вида текст. Установява се **предполагамата хипотеза, че структурният и стилов модел на некролозите и съобщенията за смърт в България е английски**. Проследяват се многобройните жанрове, използвани за възпоменание на мъртвите, някои от които се смятат за предшественици на некролога и съобщенията за смърт като цяло. Изследва се еволюцията на жанра на некролога и съобщенията за смърт в гореспоменатите култури и страни.

Трета глава съдържа лингвистичен анализ на всички езикови равнища на некролозите, съобщенията за смърт и надгробните слова.

Заклучението обобщава изследването и резултатите от него. При цитиране само на фрагмент от известие, пропуснатата част се маркира с многоточие в средни скоби. За да се подчертаят конкретни проблеми, които се анализират, авторката на дисертацията поставя в курсив съответните фрагменти от текста.

I. Теоретична рамка

1. Основни аспекти на жанра

Жанровете като вид съществуват от над две хиляди години и са обект на научни изследвания в редица области като лингвистика, литературознание, реторика, етнография и антропология. Първоначално жанрът е възприеман като термин от литературата, чийто произход може да се проследи още от „Поетиката” на Аристотел. Според неговата теория жанровете имат специфични форми, които организират или налагат тема, стил и форма, както и обособяват структурата на текста. Тези форми, класифицирани според традиционната норма, използвана в класическата поетика и реторика, са родовете - лирика, епос и драма. Всеки един от тях се характеризира с внимателен и специфичен подбор на теми, похвати (напр. алегория или сатира), реторични фигури (напр. метафора или метонимия), видове аргументация (криминален, политически и похвално слово) и текстови структури (напр. драматична трислоева сюжетна композиция, състояща се от експозиция, конфликт и кулминация). Традиционният жанров анализ, описан в предходното изречение, има две основни функции: типологична и номинативна. Основната му задача е да диференцира литературните произведения на видове и да ги назовава. Тъй като тази класификация е свързана с морални и естетически ценности, всеки жанр може да бъде определен като принадлежащ към висок, среден или нисък стил, което води до създаване на жанрова йерархия, а тя сама по себе си толерира „високия” в литературните изследвания. Шотландският изследовател Алистриър Фаулър³ смята, че познаването на жанра осигурява рамката за разпознаване на системата от ценности, свързани със системата от жанрове и практиката на литературната критика за образованите читатели и писатели.

Противоположно на традиционното жанрово схващане, съвременната литературна теория има тенденция да бъде по-описателна и да избягва строги хипотези за родови йерархии. Модернизацията на традиционната теза започва в произведенията на руските формалисти като Владимир Пропп („Морфологията на приказката” 1928), който се опитва да свърже литературните жанрове с езиковите структури, с Пражката лингвистична школа (предимно Роман Якобсон), с преоценката на Нортърп Фрай в „Анатомия на критиката” (1957), в която той оспорва класическото разделение от три жанра, като добавя и четвърти "мит" и доминиращото движение в английската и американската литературна критика „New Criticism” като „Теорията на литературата” на Рене Уелек и Остин Уорън (1956), които въвеждат термините „външна форма“ и „вътрешна форма“. Първата описва конкретни параметри и структури, а втората гледна точка - интонация и цел. Това съответства и на неоаристотелианското хрумване на Фаулър⁴ да прецизира класическата представа за жанр, като отделя същностните характеристики от формалните. Процедурата води Фаулър до понятието „модус”, което описва освободилия се от формата жанр. Според хипотезата на британския литературовед жанровият модус има способността да навлиза в други родови територии, за да ги обогатява в собствения им жанров репертоар.

В съвременната литературна теория жанровете не са статични. Те преминават през непрекъснат процес на трансформация, което води до образуването на нови жанрове. Още в статията си за литературните жанрове в създадения съвместно с Освалд Дюкро „Енциклопедичен речник на науките за езика“ (2000) Цветан Тодоров споделя структуралните си търсения, като прави уточнение, че: “Първо трябва да изключим един фалшив проблем и да

³ Fowler, A. 1982. *Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford: Clarendon Press.

⁴ Пак там

престанем да отъждествяваме жанровете с имената на жанровете. Някои имена все още са много популярни („трагедия“, „комедия“, „сонет“, „елегия“ и др.). Очевидно е обаче, че ако понятието „жанр“ ще играе роля в теорията на литературния език, то не може да бъде дефинирано само въз основа на определените категории: някои жанрове никога не са получили име; други са смесени в едно название въпреки разликите в техните свойства. Изследването на родовете трябва да се извършва въз основа на структурните им характеристики, а не на базата на техните имена⁵. Според Тодоров обособяването на конкретни жанрове може да се осъществи само когато се разглежда цял културен период, а когато изследването се базира само на теорията на литературния изказ е по-коректно да бъдат назовавани „типове“. Класификацията на Тодоров изразява понятиятата криза на редица литературоведски школи от периода. Тъй като корпусът от жанрове непрекъснато се разширява, родовете, техните условия и отношенията между тях, както наблюдава британският семиотик Даниел Чандлър, се променят и изместват във времето, което води до създаване на нови жанрове и поджанрове и изчезване на другите видове, като всяка нова творба дефинирана в рамките на един жанр има потенциал да повлияе на промените на жанра и дори да спомогне появата на нови поджанрове (които по-късно могат да прецъфтят в пълноценни жанрове).⁶ Културната и политическата епоха на Българското възрождение обуславя нов тип текст, изразен през некролозите и съобщенията за смърт. Тези текстове не попадат в съдържателните категории, познати на този културен период. Съдържателно и структурно се образува модус от текстовете на „некрожанра“⁷, оформя се нов жанр със свойства на хипержанр – според теорията на Фаулър - освободилия се от формата жанр на омилетиката и религиозното съдържание.

2. Езикови особености на жанровете, свързани със смъртта. Дискурсът и табуто за нея.

2.1. Концепция на табуто (смъртта и мъртъвците като табу)

Думата „табу“ и нейното значение в антропологията, етнографията, теологията и психологията се проучват подробно от XIX век насам. Терминът означава силна обществена забрана за докосване, казване или правене на нещо, за което се вярва, че е твърде сакрално, за да бъде изговаряно или извършвано от обикновен човек, или че е прекалено отблъскващо за индивида/социума, като и в двата случая носи заплаха за свръхестествено наказание. Думата е разширила значението си, за да обозначи строгите рестрикции, свързани, с която и да е област на човешката дейност или порядки относно неща, които са сакрални или забранени от морална или религиозна гледна точка. Забраните варират от религиозни - докосване на определени предмети, извършване на определени действия или произнасяне на дадени думи до ограничителни обществени норми за публично използване на определен език, жестове и други. Като алтернатива табуто може да се определи не като забрана, а като вид „поведение, за което се внушава, че е забранено от висши сили и/или че е силно неморално, и/или че е много неправилно. Поведение, което е забранено по иррационални, а не по рационални причини“⁸. Тази забрана вменява, че нарушаването ѝ би довело до сурови наказания за „престъпника“ - от бедствия като глад, студ или бедност до нещастия като болести, бездетие и дори смърт. Учените имат различни теории за произхода и причините за изграждането и налагането на

⁵ Oswald Ducrot/ Tzvetan Todorov „Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage”, ÉDITIONS DU SEUIL, 1972, с. 193

⁶ Chandler, Daniel “An Introduction to Genre Theory”, 1997, pdf файл, взет от (https://www.researchgate.net/publication/242253420_An_Introduction_to_Genre_Theory)

⁷ Дисертационният труд ще ползва за текстове от този тип терминът, наложен от Елена Налбантова в изследването ѝ „Възрожденският човек – утопии и реалности”, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, 2001

⁸ Trudgill, Peter „A Glossary of Sociolinguistics”, Oxford, Oxford University Press, 2003, с.133

табу. Според Зигмунд Фройд табутата са система за контрол върху обществото. В книгата си „Тотем и табу“ той твърди, че ирационалната природа на табута отразява праисторическите забрани, които обществото налага върху най-силните (и несъзнателни) наклонности на индивида (което обяснява в частност сексуалните табута). Той определя табуто като поредица от ограничения, които примитивните раси си налагат. С табу се обозначава всичко, което е носител или източник на това тайнствено свойство – както лицата, така и местата, предметите и мимолетните състояния. Табу се нарича също така и забраната, която произтича от това свойство, и накрая – в буквалния смисъл на думата – „табу“ означава нещо, което е свещено, извисяващо се над обикновеното, и едновременно с това е опасно, нечисто, зловещо.⁹

Други учени, като Франц Щайнер, разглеждат табуто в по-широки рамки. Според него табуто е свързано с всички социални механизми на подчинение, които имат ритуално значение, със специфично и рестриктивно поведение в опасни ситуации, със защита на лица, които са в опасност, и със защита на обществото от заплахи и заплашващи го лица. Следователно той определя табуто като „елемент от всички онези ситуации, в които отношението към ценностите се изразява в условия на опасност“.¹⁰ Табутата могат да действат във всяка сфера на човешкия живот. В изследването си „Златната клонка“ шотландският антрополог Джеймс Джордж Фрейзър класифицира табутата в четири категории: дейности табу (като табута върху ядене, пиене, показване на лицето), личности табу (като царе, вождове, жени в менструация, убийци, опечалени и т.н.), табуирани неща (като части от човешкото тяло) и табуирани думи (като имената на богове, царе, роднини, свещени или мъртви лица). Последната категория може да се приеме като пример за езиково табу.

В крайна сметка ритуалите предпазват от опасности, които са представени пред обществото и индивида като табута. В Стария завет има няколко забрани, които евреите трябва стриктно да спазват в точно определени ситуации. Например евреин, който е докоснал труп, трябва да премине ритуално пречистване. Това най-вероятно е наложено по здравословни причини, тъй като по този начин той ще се изчисти от микробите на разлагания се труп, което ще предпази близките му и общността като цяло от зарази и болести.

2.2. Езиковото табу

Езиковото табу се корени в убеждението, че езикът има магически функции. Винаги е битувало вярването, че определени думи могат да контролират хората, предметите и духовете, както и че словото има свръхсили. Убеждението е, че използването на магически формули като молитви, заклинания, проклетия и други лекува болести, пази от зли духове, носи щастие на близките или бедствия на враговете. В съвременните общества езиковото табу се отнася към определени действия, индивиди, същества, предмети или взаимоотношения, които обществото иска да избегне и в този смисъл използва езика да не се говори за тях¹¹. Смята се още, че табуто е нещо, което не бива да се споменава, защото е твърде сакрално или прекалено вулгарно. В резултат на това схващане думите, които са свързани с темите табу, са заклеймени като лош или нечист език и са забранени в учтиви/официални разговори и най-вече в пресата. Тези езикови забрани биха могли да се дефинират като забрана или избягване на поведение

⁹ Пак там.

¹⁰ Steiner, F., „Taboo“, London, Routledge, 1956, с.21

¹¹ Crystal, D. „The Cambridge Encyclopedia of Language“ Cambridge, Cambridge University Press, 1987

във всяко общество, когато се смята, че табуто е вредно за членовете му, би им причинило, тревога, смущение или срам. Езиковото табу е свързано с културните порядки на даден социум. Определени неща не могат да се казват или да бъде говорено за тях, други могат да се споменават само при определени обстоятелства от избрани хора (шамани, жреци и др.), в определени ситуации или по специален начин (чрез евфемизми, дисфемизми или чрез завоалиране).

2.3. Смъртта като езиково табу

Първичната и най-основна причина за табуизирането на смъртта е страхът от смъртта. Според Алън и Буридж табутата за смъртта са обусловени от няколко вида страх, които те дефинират като страх от „тленността“:

- Страх от загубата на близки хора;
- Страх от гниене и разпад на тялото;
- Страх от това, че смъртта е край на живота;
- Страх от зли духове или душите на мъртвите;
- Страх от безславна смърт;
- Страх от незнанието какво следва след края на живота.

Всеки човек е наясно, че смъртта е единственото неизбежно нещо в живота му, като несигурността е само и единствено в незнанието къде, кога и как ще се случи. Човек няма контрол над смъртта си и това обяснява защо смъртта се табуизира и за нея се говори с евфемизми. Смъртта е кулминацията на абсурда, който осмисля живота. Освен това назоваването или обсъждането на смъртта нарушава табуто за благоприличие. И независимо от отношението към нея едва ли е имало много хора през размирния и в България XIX век, които не са били свидетели на поне един покойник или не са присъствали на погребение. Смъртта като естествен процес се превръща в табу, докато насилствената или неестествена смърт започва да навлиза в медиите.

II. РАЗВИТИЕ НА НЕКРОЛОЗИТЕ И СЪОБЩЕНИЯТА ЗА СМЪРТ. УСТАНОВЯВАНЕ НА МОДЕЛА НА БЪЛГАРСКИТЕ НЕКРОЛОЗИ И СЪОБЩЕНИЯ ЗА СМЪРТ

1. Исторически обзор на текстовете за обявяване на смърт в Европа. Възникване на некролозите и съобщенията за смърт.

Сред медийните жанрове, с изключение на литературните, които са запазени за представяне на смъртта сама по себе си или за тази на определени хора, много преди некролога и съобщенията за смърт се налагат оплакването (жалейката), след това възхвалата и накрая погребалното слово. Съществуват също и епитафии, и завещания, жанрове, които в определени моменти стават литературни жанрове. Тези текстове обаче не присъстват в пресата, като изключение правят случаите, когато смъртта служи на по-далечни от нея самата причини, например се цели да се постави акцент върху културна или друга новина. **В съвременното един от най-често срещаните жанрове, комуникиращ със смъртта, покойниците и обществото, е този на некролога.** Етимологично думата „некролог“ се отнася към факта, че някой е починал, всъщност, некрологът е наследил вековната традиция на възхвала, в която даден човек е почетен с ласкателства в зависимост от мястото и времето, когато е починал. В миналото лицето на некролога се е проявявало като възхвала (Древен Рим), похвално слово (в религиозен контекст) или като *manifesto mortuario* (известия, разлепени по улиците на средиземноморските страни, когато някой почине). По този начин темата за смъртта ескалира, като целта е да се преодолее по-лесно мъката, да се почита паметта на починалия или да се обединят тези, които са останали. В това отношение некрологът е един от най-значимите обреди за памет в съвременния свят, който отразява основните ценности на дадено общество. През XIX век вестниците публикуват некролози под формата на журналистически текстове, които проследяват биографията на известни за времето си личности, които са починали. Първоначално те се появяват спорадично, на различни места във вестника - от първа страница, определена за „горещите новини“ до рубриката „други новини“. В края на XIX век западната преса вече е обособила рубрика „Некролози“ във формата, в която я познаваме и до днес¹². Жанрът на некролога става силно кодифициран. След кратък абзац, предназначен да обяви смъртта (а понякога и обстоятелствата за настъпването ѝ: дата, място, причина и т.н.), статията обикновено се колебае между разказ на живота на починалия човек и повече или по-малко възторжена почит към личността. Дължината на некролога варира като зависи от известността и значимостта на починалия, като може да бъде кратка бележка за смърт от няколко изречения до две страници описание на делата, идеалите и живота на човека. Въпреки различията във вариациите на некролога, съобщенията за смърт са по-ограничени в размера и формата си. Жанрът е обособен от редица специфични особености и значими поджанрове, подпомагащи имплементирания дискурс, представящ смъртта и мъртвите. Жанрът претърпява своята еволюция в обществото, което отразява и съпътства.

Дискурсивните паравани може би са базирани на лексикална деформация или на „разводняване чрез риторика“, както твърди френският философ Владимир Янкелевич, това е

¹² Makarova A., “ Dits et non-dits des nécrologies de la presse”, Nouveau Monde éditions , “ Le Temps des médias”, 2003/1 N: 1, с. 108 à 118

обичайно, когато се цели да се придаде голямо значение на разказа, и тъй като тази страна на смъртта и задгробния живот не могат да бъдат включени в дискурса не остава нищо друго освен „разказа за това лице на смъртта, който е биография и романтиката на отвъдното, което в крайна сметка е фантастична приказка”. Този вид апофатични инверсии, които целят да говорят за смъртта чрез вменияване на образи, които тя не е, предполагат, че смъртта е противоречие или противоречи на живота¹³. Интерпретирането на разказа е с една-единствена функция - да прикрие по подразбиране или чрез свръхопростяване, като би могла да се допусне и идеята, че разказът е единствената или предпочитана форма да бъде предизвикана смъртта. Разказването е част от изграждането на идентичността на социалните групи. Вярно е също, макар и ненапълно, че медиите черпят опит от приказките, митовете, легендите и литературните текстове. Наред с фундаменталната роля на наратива, който е основният начин за изграждане на идентичност, участват и други регистри. По този начин се включва интерпретацията, веднага щом разказът се схване в смисъла му на поучение, когато започне да бъде мислен над рамката на конкретността на случката, за да се обясни какво е това. Авторът продължава с обяснението, което се определя като размисли върху специфично явление и неговото тълкуване чрез различни логики, той насочва към реакции към действието, които са допустими за всички, а не само за тези, които са били свидетели или част от случката, която впоследствие е преразказана и интерпретирана. В повечето случаи „обявяване на смърт“ означава обявяване на индивидуална смърт, а не на колективна или масова смърт. Това е и честване на починалия, празник на личността му, която е бил в живота си, живот, който продължава чрез споделени ценности. С други думи, обявяването на смъртта е един от ритуалите на смъртта. От друга страна позоваването на смъртта би могло да насочва съзнанието към нещо. Чрез смъртта се реферира към социални кризи или политически драми, за които трябва да се намери решение с цел намаляване на смъртността и подобряване на живота. В некролозите повторното поставяне на смъртта се поставя по такъв начин, че да подчертае разделението между живите и починалия, като освен това мъртвият е „възкресен” в смисъл че се връща в настоящето чрез дискурса. Това доказва ритуалната функция на вестникарските некролози, не само заради възможността чувството на тежка загуба да бъде преживяно, но и защото буди духа на общността, съсредоточавайки се върху ценностите, които мъртвият възплъщава, които се оказват от съществено значение за обществото или за затворени общности. Освен на пръв поглед прагматична функция за обявяване на смъртта и датата на погребението, некрологът възплъщава и четири дискурсивни стратегии - дистанциране, свикване, призоваване и присвояване на смъртта.

2. Некрологът в Западна Европа

2.1. Некрологът в Англия

Некрологът е един от най-разпознаваемите и ценени текстове на западноевропейската журналистика. Съществуват многобройни възгледи, свързани с формата на некролога, като в различните нации и култури му се придават различни значения и определения. За определени социални групи той е информативно съобщение, според други автори това е кратък очерк на личността на починалия, съдържащ и информация за погребението му, а според различни изследователи това е литературен, исторически или социален документ. Некрологът се пише за общността и тя може да го концептуализира по своеобразни начини. Различните култури

¹³ Jankélévitch V., *La Mort*, Paris, Flammarion, 1977

също могат да имат различни представи. В някои общества некрологът се възприема като обръщение или писмо към починалия, в други тези текстове са ритуални действия и т.н.

Конкретното определяне на този жанр зависи от много фактори. Като „регистър на смъртта“ некрологът е добре познат исторически и социален документ сред изследователите, особено от момента, в който той става по-описателен по характер и по-емоционален езиково. Този тип текст отразява обществото, неговите възприятия, практики и идеологии чрез кратка биографична скица на всеки живот, живян в определен период от време. Всяко историческо събитие е имало определен ефект върху психиката и морала на човечеството, от което изкуството на некролозите се превръща в мигновено отражение, улавящо настроението в момента.

Този феномен на регистриране на смъртта може да се проследи още от Римската империя (около 59 г. пр. Н. Е.), където „Acta Diurna“ е вид ежедневен бюлетин, разпространяван сред обществеността. В него се съдържа информация за инциденти на деня, включително и съобщения за смърт (не може да се каже много за дължината и стилът на бюлетина). Тази практика изчезва с падането на римската империя, но познавайки римската литературна история, не може да се отрече наличието на биографични текстове, датиращи от 5 век пр. Хр. За съжаление не се откриват много текстове от онези времена, но основна част от наличните извори са погребалните елегии. Това доказва как една или друга форма на некротекстове винаги е съществувала през вековете. През Средновековието биографичните разкази се реализират през агиографията. Този тип текстове се налагат поради търсенията на църквата и духовните нужди на хората в един изключително мрачен период на насилие и суеврия. С течение на времето се появяват различни видове литературни писания, отбелязващи смъртта. Променят се формата и стилът, с което този тип текстове стават по-литературни и реторични. До XVII-XVIII век на мода са форми като епитафии, възхвали, елегии, погребални слова, панегирици и т.н. В този период се налага традиция в епитафиите, която е била следвана от поетите на това време. "Епитафията е от основно значение за стиховете и поетиката на Уилям Уордсуърт. Голяма част от поезията му е вдъхновена от епитафии или използва епитафични мотиви, а неговото отношение към жанра в есетата му, посветени на епитафиите е едно от основните му произведения върху поетичната теория"¹⁴. В своите есета Уордсуърт твърди, че епитафиите показват, че хората са склонни да увековечават паметта на починалия. Подобно на епитафията или елегията и другите некротекстове често се свързват с определена литературна традиция или жанр. От това би могло да се предположи, че съвременният некролог не е възникнал спонтанно, а по-скоро началото му се корени в миналото.

Съществували са много записи за живота на дадени личности, които вероятно са инициирали идеята за писане на некролози, но развитието на жанра е постепенно. Възникнал като обикновено съобщение за смърт, некрологът достига до аудиторията си през XVII век. Смята се, че първият автор, публикувал подобни текстове, е Роджър Л'Естранж във вестниците си „The Intelligencer“ и „The News“ през 1663 година¹⁵. След това настъпва епохата на Просвещението (XVIII век), когато разумът и научният прогрес навлизат във всички аспекти на живота и изкуството се преосмисля през тях. Класическата литература, създавана през това време, е продукт на преобладаващия рационализъм, който придава нова форма, структура и идеология на всички литературни произведения. Литературата вече изобразява материалния свят. Настъпват значителни промени по отношение на формата на текста и

¹⁴ Scodel, Joshua. „The English Poetic Epitaphs: Commemoration and Conflict from Johnson to Wordsworth“, Cornwall University Press, 1991, с. 384

¹⁵ Приносът на Л'Естранж върху развитието на некролога ще бъде разгледан малко по-нататък в дисертационния труд.

некролозите не са изключение от това. С появата на „The Daily Journal“ (1721-37) некролозите започват да се публикуват открито и са широко четени в лондонските кафенета. Некролозите в този вестник са подробни и обективни биографични разкази без излишна емоционалност, което ги прави по-реалистични по природа и ги отдалечава драстично от евангелския маниер за записване на смъртта.

След появата на този нов жанр в „The Daily Journal“ започва възходът на некролозите като литературни текстове в Англия. През 1731 година се появява списанието „The Gentleman 's Magazine“ и неговият редактор Едуард Кейв утвърждава некрологът като неизменна част от изданието. Некролозите в него представят цветна картина на Джорджианската епоха, като пишат за личности от различни сфери на изкуството, професии и идеологии, които се представят на аудиторията от читатели. Освен това некролозите от епохата на Просвещението представят още и жестоката реалност в тази епоха чрез съобщенията за починали от най-различни болести, което е поставяло и въпроса за средната продължителност на живота в тези времена. „The Gentleman 's Magazine“ не налага некролозите като обществено значим документ, а по-скоро ги въвежда като начин на описване на живота на починал човек. Писането на некролози претърпява фундаментална трансформация по времето на Джон Никълс, който става редактор на изданието през 1778 година.

Представата и стила на писане на некролози са се променяли през вековете. В един момент тези текстове не са били нищо повече от списък с починали хора, а в следващия описват времето, причината и обстоятелствата около смъртта на дадена личност. Променя се и начинът на писане и въпреки че все още има следи от средновековната елегична и евангелистка форма на писане, обсебването от идеята за смъртта не присъства. Некрологът вече е предназначен да отразява живота, въпреки че все още, в онези времена, е запазен само за определена част от обществото. „The Daily Register“ се появява през 1785 година и публикува само съобщения за смърт. През 1835 година изданието се преименува на „The Times“ и от този период започват да се публикуват некролози, които изобразяват обществените дела на починалия. Некролозите в този вестник следват свой модел и определен йерархичен ред при представянето на починалия. Дълго време некролозите на „The Times“ са общоприетата формата и задават стандарт при писането на такъв тип текстове.

2.2. Развитие на съобщенията за смърт и некролозите във Великобритания

Възникването на жанра на некролога и съобщенията за смърт в Англия могат да се проследят от 1731 година в издаваното от Едуард Кейв лондонско списание „The Gentleman's Magazine“. В съдържанието на първия брой Кейв представя рубрика с теми, озаглавена „Семейни събития“ (Domestick Occurences) която информира за различни случки като „смърт, сватби, повишения, пострадали, погребения и кръщенета в Лондон“¹⁶. Всъщност, това не е прецедент в историята на английския периодичен печат и както швейцарският учен Удо Фрийс отбелязва, подобни теми са се появявали спорадично в списанията от самото начало на XVIII век. „The Gentleman's Magazine“ обаче е първото издание, което има постоянна подрубрика „Починали“ в колоната си „Семейни събития“, като само в първия брой от януари 1731 година тя се нарича „Починали видни личности“.

В някаква степен рубриката „Починали“ размива границите на социалното разделение. В тези съобщения се срещат имената на хора от различни прослойки, професии и занаяти без излишни интерпретации и оценки.

¹⁶ The Gentleman's Magazine Vol. I, Jan. 1731 с.1 взето от <https://www.rarenewspapers.com/view/200488?acl=274871007>

Рядко са се публикували съобщения за смърт на жени, а когато това се е случвало те никога не са съдържали лични имена. Съобщавали са се през името на съпруга им, бащиното им име или през имената на брат или сестра. Не се е давала информация за годините на починалия освен при извънредни обстоятелства, например, ако лицето е починало на много преклонна възраст.

Некролозите и съобщенията за смърт във Великобритания търпят сериозна еволюция по времето на Джон Никълс, редактор на „The Gentleman’s Magazine“ в периода 1778-1818 година. По това време списанието налага стандартите на „съвременния некролог“. Модернизацията се установява както в структурата, така и в съдържанието на текстовете. Американският учен Натаниел Дон Норман изчислява, че при управлението на Кейв (1731-1754) рубриката "Починали" е запълвала средно 68,7 реда на брой и по 2,24 реда на статия, докато по времето на Никълс (1778-1818), тя е заемала 1060,88 реда на брой, и 42, 79 реда на статия¹⁷.

От 1810 година рубриката, константно позиционирана в списанието след разделите „Раждания“ и „Бракове“, се е предшествовала от текстове, озаглавени „Спомени“ (Memoirs) или „Разкази за известни личности“ (Character Sketches), които понякога са заимствали информация от вече публикувани съобщения за смърт.

2.3. Възникване и развитие на некролозите и съобщенията за смърт във Франция

2.3.1. Еволюция на жанра на некролога във френската преса

Това, което представлява интерес за целта на изследването в еволюцията на некролога, е преминаването от строгото използване на некролози в религиозните ритуали към светска практика във Франция. От определен момент нататък имената на мъртвите излизат от границите на молитвата и се пренасят в обществото. Паметта, която близките на починалия пазят, подхранва най-вече социалната връзка. Една от проявите на това е некрологът в пресата. Интересна е историята на възникването на некролога като жанр, а след това и като рубриката в периодичния печат. Желанието на определена част от френското общество, която стремежи се да представи по-добре своята значимост и роля, се възползва от некролога. В рубриката „Некролог“ се изразяват социални ценности и тя влияе върху читателите си. Изборът на биографични факти или качества на починалия разкриват основните теми за обществото и най-вече мястото на моралните ценности. Рубриката „Некролог“ „говори“ каквото обществото трябва да чуе и въпреки това „мълчи“ за смъртта. Именно с ежедневниците некролозите се трансформират в собствен жанр. Радвайки се на самостоятелно съществуване в собствената си рубрика, тези обяви налагат свой собствен стил, свои правила и са конкретно насочени към аудиторията си. С непостоянен стил и композиция в ранното си изражение некрологът постепенно придобива своята класическа форма, докато не придобива твърдата си структура във френската преса, позната и до днес. **През XIX век този вид писане и публикуване в периодичния печат на Франция, макар и широко известен, все още не е добре структуриран.**

В началото публикуването на некролози не е регулярно и зависи от избора на редакторите на вестника. Формата също не е била дефинирана и основно са се публикували

¹⁷ Norman, Nathaniel Don. (2008). From a Record of Death to a Memory of Life: The Rise of the Biographical Obituary in the Gentleman’s Magazine. [Unpublished M.A. thesis]. Blacksburg: Virginia Polytechnic Institute and State University. Retrieved Feb. 10, 2013 <http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-04282008-114429/unrestricted/norman.body.pdf> с.9 цит. по Grzegorz Cebart „Death notice as a genre : an analysis of the New York Times online edition”

съобщения за известни хора, които наскоро са починали. Понякога текстовете са се публикували в отделна брошура, посветена на даден починал. Паралелно с това е имало и специални периодични издания, описващи на биографиите на наскоро починали лица, като например *“Le Nécrologe universel du xixe siècle”*, *“Revue générale biographique et nécrologique”* (Париж, 1845-1870) и *„Le Nécrologe : journal des morts“* (Париж, 1833-1837).

През XIX век некрологът няма фиксирано място на страниците на вестниците. Например *„La Presse“*, основан на 1 юли 1836 г., създава рубрика, наречена *„Некролог“* много по-късно след появата си. До тогава съобщенията за смърт в *„La Presse“*, понякога придружени с биографична бележка, са се появявали в рубриката *„Разни новини“*. Некролозите циркулират навсякъде във вестника преди да се установи в рубриката *„Le Carnet“* в края на 20-те години на XX век. До това време той се е помещавал в *„Новини от деня“*, където са се съобщавали светски новини, любопитни факти от научния и културния свят, присъствал е в рубриките *„Престъпления“* и *„Злополуки“* и т.н. В рубриките за артистични събития и театралния афиш се помещават и обяви за починали артисти.

Формата на некролога също се променя непрестанно. Рубриката постоянно търси стила и аудиторията си. Пример е *“Le Figaro”*, който не е имал постоянна некрологична рубрика до края на XIX век. Въпреки това във всички секции, в които се е говорело за парижкото висше общество е имало съобщения за починали, макар и името *„некролог“* да се появява много рядко. Вестникът по-скоро класифицира съобщенията за смъртта на известни личности в рубриките *„Ехото на Париж“*, *„Париж от ден на ден“*, а понякога и в *„Разни новини“* или *„Театрален афиш“*. По този начин парижкият елит е много добре представен във вестника, който става ежедневник в края на Втората френска империя (от 1852 до 1870 година).

Френският некролог притежава своите елементи, които разкриват съществуването на специфична структура на жанра: историята на заболяването, как е протекло погребението, цитиране на най-забележителните погребални слова, определени подробности около биографията му и добавяне на интересна история, която приживе се е случила на покойника, за да *„оцвети“* този минорен стил на писане. По този начин вестникът може да посвети няколко статии на едно и също лице, без да използва заглавието *„некролог“*. Всъщност биографичните некролози са били доста редки във френската преса от XIX век и това е продължило до 80-те години на същото столетие.

3. Развитие на некролога в периодичния печат в Русия през XIX век

Жанрът на некролога се появява в руските периодични издания в началото на XIX век, а първият текст от този вид е съобщението за смърт на И.Ф. Богданович в трети брой на *„Вестник Европы“* от 1803 година. Некрологът е сравнително нов за руския образован читател от началото на XIX век и той все още не е съдържал това, което трябва да се посочва в съобщенията от този тип. В началото от появата на некролога в руската Империя се публикуват предимно текстове за смърт на членове на императорското семейство, военначалници и висши държавни служители като са се споменавали само официалните им и обществени заслуги. През 20-те години на XIX век публикуването на некролози в руската преса става по-регулярно. Въпреки това, все още жанрът не е много популярен. Разцветът на некролозите в руските периодични издания е от втората половина на XIX и началото на XX век. По това време всеки столичен вестник публикува некролози по няколко пъти седмично не само на родни, но и на чужди личности. Появява се рубрика *„Некролог“* в много вестници, като се наема отделен сътрудник, който да се занимава с нея. Към края на XIX век започват да се публикуват и отделни издания със събрани некролози за годината. Новата жанрова мода

„обезсмъртява“ значителна част от обществото. Некрологът в Русия обикновено е бил кратък и е включвал следната информация: дата и място на раждане и смърт; къде се е образовал починалия; чин; титли; звания и награди; къде е работил починалия; обществена дейност; написани трудове или творби. Публикуването на некролози в периодичния печат на Руската империя има определена закономерност в представянето на починалия. На първия ден от смъртта на известна личност публикацията е съдържала: часът и мястото на кончината, покана за панахидата и погребението, като се посочва адресът и часа на провеждането им. На втория ден се описва погребението, а на третия се публикува кратък некролог. През XIX век в Русия няма консолидиран жанр на некролога. Ежедневниците и по-новинарски ориентирани вестници го възприемат като информационен жанр, който не съдържа изразни средства, и предават съобщението без емоционалност. В края на XIX век некролозите в Русия заемат традиционни форми за изразяване на траур и мъка от фолклора. Основна форма е плачът - присъщите му лирична и драматична импровизация в текстовете на некролозите се предава с помощта на възклицания и паузи:

„Салтыков скончался...“, „Жизнь идет вперед, и другой Салтыков будет действовать при более благоприятных условиях; но когда-то Россия дождется нового Салтыкова!“¹⁸

Подобни похвати години преди това са наложени в българския възрожденски печат, като пример може да се открие в „Съобщение за смъртта на Авксентий Велешки и надгробно слово на П. Р. Славейков“, публикувани във вестник „Гайда“ на 8 февруари 1865 година:

„...Да! Нека заплачем, нека поплачем, за да оплачим черната наша чест, която ни преследува. Плачете да плачим, защото струва да са плаче. Защото има за какво да са плаче! Ний цял народ осиротявами днес от един настир, който делом изпълни Христовите думи да подложи душата си за стадото си, за народа си. Ний изгубвами един наставник, с какъв от години не бяхми са сподобявали, и с какъвто, може би, с години още надали ще са сподобим. Да плачим, прочее! ...“¹⁹.

Некрологът носи повече от това да информира читателя за смъртта на определена личност. Особено през Възраждането в България той е неизбежна препратка към живота и съдбата на значимите за епохата. Осветлява корените и пътят на починалия до формиране на значим народен деятел.

4.1. Възникване на некролозите и съобщенията за смърт в българския възрожденски печат

Смъртта е позната тема на възрожденския човек. Формите и начините на смърт кодират в семантиката си положителен или отрицателен уклон. По традиция от Средновековието смъртта е асоциирана с чистота и праведност, присъщи на светците, чийто богоугоден живот ги е отвеждал в райските селения. Тази традиция на възприятието продължава и в текстовете на ранните възрожденци. Текстовете на авторите от XVIII век и дори началото на XIX век носят в себе си модернистични и просветителски идеи, но с оглед на духовната подготовка на възрожденците от тази епоха, както и затвореността на културното ни пространство, носят стила на религиозната и култова литература, позната през богословските текстове и житията. От втората четвърт на XIX век обаче мисленето на възрожденския човек драстично се променя. Това е логичен и съвсем очакван резултат от модерното образование, което

¹⁸ Русская мысль, кн. 5, 1889

¹⁹ Гайда, II, N: 16, 8 февруари 1865

българите от този период придобиват. Младите възрожденци, вече осъзнали нуждата от образование и култура, а и заради определени политически пропаганди (френската политика, която се стреми да образова млади момчета от границата на Османската империя по френски модел)²⁰, се образуват в чужбина и логично привнасят модерното, развито и традиционно на Запад просвещенско мислене. Проникването на западноевропейско, руско и гръцко влияние създава у нашите книжовници усет и желание за разширяване на тематичния кръгзор. Създава се периодичният печат, който се превръща в трибуна на обществено-политически, социални и световни събития. Преходът от теоцентризъм към антропоцентризъм е налице. Българинът вече с лекота се запознава с идеите и начина на живот на чуждите общества. Така да се каже, „свервява се часовника“ на обществото ни и търсенията излизат от рамките на езика, като се канализират и в други културни и обществени насоки. За много кратко време България от тъмна Средновековна култура тръгва по пътя на просвещението и се „озарява“ от модернизацията в човешкото мислене, включително се променя и народното самосъзнание. Вестниците се превръщат в уникална трибуна, която разгръща потенциала и новоусвоените от модерните българи знание и философия. Освен спор за нормативността на езика, възрожденците ни вече осъзнават нуждата от дискусия и на множество други теми. Ревностно се обсъждат църковните борби, налага се моделът за „идеалния възрожденец“, светците са заменени с просветители, които живеят народо-, а не богоугодно. Именно по това време в българската периодика се появяват първите некролози и посмъртни слова. Тези текстове обаче нямат нищо общо с тези от култовата литература (житието), познати от Средновековието. Те са изцяло нови, модерни и светски писания, взети като модел от западноевропейската преса. Модернизацията в българската литература, култура и книжнина е част от новото съзнание на българите, вече образовани и запознати с чуждите модели и култури.

Появата на некролога в българския периодичен печат е знак за еманципирането на човешката индивидуалност спрямо традиционните форми на култ към мъртвите. Жестът по създаване на некролог е натоварен с различна, нова и непозната за традиционните или християнски следпогребални практики функция – да информира живите за смъртта на известна им личност и ритуално да отдаде почит. Некрологът е целенасочен опит да се излезе от анонимността на средновековната представа за живота и смъртта. Търсената анонимност произтича непосредствено от християнската идея за смирението, а възрожденският некролог акцентира върху енергичността и непримиримостта на починалия и в това открива неговите достойнства²¹. Парадоксално, но българските некролози през смъртта говорят за живота и усещането за покойния не е, че той си е отишъл от този свят. Напротив, некролозите и съобщенията за смърт през Възраждането поставят починалия на пиедестала на живота като често за мъртвия се говори в сегашно, а не в минало време.

Некрологът в българската преса разполага със своите задължителни реквизити – името на покойника, родното му място, обществените му дела, заслугите към обществото. Като част от развитието на жанра се появяват и много интересни текстове, чиято цел е не сакрализация, а десакрализация на личността на даден деец.

Книжовниците ни, вече образовани по европейски модели, внасят в новобългарския език съвършено нов стил, с различни изразни средства. Оформя се нов жанр, изключително модерен и отдалечен от традиционния модел на Средновековието в посмъртните текстове, некролозите и епитафиите. Доскоро присъщите жанрови и стилови форми на житието, водени

²⁰ Генчев, Н. "Франция в българското духовно възраждане" София, 1979

²¹ Налбантова, Е. Възрожденският човек – утопии и реалности – Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2001

от мотива за Бог и теоцентризма, кардинално променят същността и формата си по модел на европейското просвещение.

През XIX век посмъртни материали и най-вече некролози и съобщения за смърт се поместват в периодиката на европейските и на някои балкански страни. Тази практика е известна на българите, които живеят и учат в чужбина, а и на тези в България, които следят чуждите издания. Още в първите броеве на Цариградски вестник от 1849 година се съобщава за смъртта на кардинал Мецофанти и на княз Михаил Попович. Активният интерес към новия за българската социална и книжовна практика, жанр на некролога, наричан обикновено спомен, се появява в първия, наложил се сред обществото, периодичен орган „Цариградски вестник”. За непосредствен модел на жанра е послужило поместеното в бр.4-5 на „Цариградски вестник” Житие на току-що починалия френски крал Луи Филип. Този „нов” за Възраждането ни жанр е изражение на обогатеното и одухотворено съзнание на модерния българин. Представя различно поколение възрожденци и вътрешната потребност на нацията за модернизация на духовно, културно и образователно ниво. Жанрът, освен че модернизира съзнанието и търсенията на възрожденеца, доказва дълбоките връзки и влияние на западната култура в българското възрожденско пространство. Некролозите се превръщат в своеобразна трибуна на пропаганда, оценка и налагане на езиков стил. Това са текстове, които не са осмисляни като част от официалната полемика за нормативността на езика, която в този момент е една от водещите линии на интелектуалците ни, и по тази причина представят „живия” (непосредствен) по онова време език в реалните му параметри и изражения. И все пак, поминалните текстове в българския печат, както модернизират културно и духовно, така и създават, макар и маргинално, нова линия на езика, който в този момент от българското развитие е основна тема, включително и от гледна точка на усещането за свобода. Въвежда се нова лексика и терминология, запознава с културни и обществени промени в съседните ни балкански и в западноевропейските страни и по естествен път се превръща в един от значимите и въздействащи жанрове на българското Просвещение на интелектуално и духовно ниво.

Текстовете от некрожанра са различни – некролози, съобщения за смърт, дописки за починали заслужили обществени и културно-просветни или революционни дейци, надгробни и възпоминателни слова и стихове. Деленето на материалите на некролози и съобщения е условно, тъй като некрологът е писмено съобщение за кончината на определено лице със сведения за живота му и няма строго обособени характеристики за всеки тип текст. В някои случаи съобщенията се отпечатват не веднага след смъртта на починалия, а много по-късно, какъвто е случаят с Ангел Хаджиоглу, починал през август 1856г, а материалът за него е поместен в „Цариградски вестник” на 8 юни 1857г²². Дописките са близки до съобщенията и най-често поднасят подробности за събития след смъртта. Те обаче имат характерна за своя тип форма, стил и изложение²³. Надгробните възпоминателни слова, с които се отбелязват парастасии годишнини, както и посмъртните стихове, съдържат биографични елементи, но акцентът им е върху делата и заслугите на починалите. В повечето случаи те са отделени от самия акт на смъртта с голям времеви отрязък²⁴.

Активният интерес към новия за българската социална и книжовна практика жанр на некролога, наричан обикновено спомен, се появява в първия, наложил се сред обществото, периодичен орган „Цариградски вестник”. Първият опит да се напише на некролог от

²² Цариградски вестник, VII, №332, 8 юни 1857.

²³ Радкова, Р. Посмъртни материали за български възрожденски дейци – Академично издателство „Марин Дринов”, 2003

²⁴ Пак там.

българин за българин е озаглавен „Спомен за чорбаджи Стояна Теодорова Чалъкова“, датиран от 7 октомври 1850 година. Първият некролог е отпечатан на отделен лист във вестника, което налага извода, че още първите некролози пребивават в социокултурното пространство в онзи вариант, в който оставят познати и до днес. Споменът е издържан изцяло в светски дух. В некролога категорично се отхвърля божествената намеса в личния напредък и се мотивират ренесансовите ценности предприемчивост, инициативност. Този некролог излъчва и пропагандира нова и различна, ренесансова вяра в собствените си сили и възможности. Тези доминанти са основните елементи на по-голямата част от възрожденските некролози и в един или друг вариант битуват до 1878 година. Некролозите са все още рядко срещани през 50-те години, но много бързо се налагат и през следващото десетилетие за тях се отделят специални рубрики в българската периодика. Българската интелигенция ги използва за прокарване на политически, идейни, морални и други внушения, за промяна на традиционната нагласа на мислене и поведение на възрожденския българин²⁵ чрез общественият пример на починалия.

Чрез така наречените „поминални“ текстове българските автори своеобразно манипулират, насочват или оспорват статукво, действия и личности. Тази тенденция се вижда в редица текстове и дава основание да се говори за поява на таблоидност в пресата от онова време. Публикуват се некролози, които по същество не носят важна информация или желание за представяне на значим човек, а събират в себе си факти и случка, която от позицията на съвременето можем да определим като „любопитна“. Като цяло обаче основната цел и насока на публикуването на некролози и съобщения за смърт води към стремеж за изграждане на национална памет и героични образи на обществото. Възрожденците са имали собствена визия за значимостта и „полза роду“ на своите съвременници и по тази причина се срещат множество текстове, които остро контрастират със съвременните ни възгледи за определени възрожденски фигури. Централно място в характеристиката се отделя на общественополезните дела, изразяващи се в строеж на църкви и училища, в подкрепа на духовността и просветата. Идеалът за личност, който утвърждава възрожденския некролог, е идеалът на Просвещението – развитие на умствените дарби, усвояване на света чрез разума, печелене на богатство чрез енергичност и безстрашие пред трудностите, милосърдие към слабите, за които покойникът е била като „баща“, служба на обществото. Устойчивостта в описанията на „образците“ покойници насочва, че твърде рано функцията на некролога се парадоксализира и че тези описания на живота на мъртвите се превръщат в скрити или явни предписания за живота на живите.

Описвайки покойниците, всъщност културата институционализира определени преднамерени социално-ролеви модели, като постепенно се утвърждава един идеален жизнен път. Той се стабилизира, открива своите устойчиви топоси и превръща човека в икона, сакрализира очакванията на властените чрез Словото. Животоописанието, писането за живота иззема правата на реалния живот. Текстът на ранното светско житие функционира като регулатор на общественото поведение, пренарежда културните схеми и задава парадигмите на тълкуване на екзистенциалните жестове. Като прави публично достойние живота модел на един „достоеен“ покойник, възрожденския некролог стабилизира динамичното и неустойчиво в промяната на ценностната си система българско общество. Моделирайки предпоставено живота на покойника, „споменът“ задава проект за човек, от който социумът изпитва

²⁵ Радкова, Р. Посмъртни материали за български възрожденски дейци – Академично издателство „Марин Дринов“, 2003

потребност. Некрологът се включва в стремителния дискурсивен поток на възрожденското време като генерира регулиращи, реалното човешко поведение, смисли²⁶.

Некрологът и надгробното слово през Възраждането изграждат няколко актуални за социкултурната ситуация модела в тяхната хронологическа предсказаност:

- Икономическия и политическия деец – сред най-ранните обекти на надгробните слова и спомените;
- Почти в синхрон с него на книжовника и най-често учителите;
- Мъченическите жертви на робството (социални и духовни) – от 60-те години на XIX век;
- Частният човек.

Между тези модели има написани и некролози за жени.

В некролога неизменно се появява мотивът за продължаване на делото на покойника. След изброяването на неговите общозначими дела се споменават и децата му – наследници както на материалното, така и на духовното му поприще. Модернизирана структура и опит да се наложи езиков стил. Новата форма привлича и започва да става модерна²⁷.

4.2. Развитие на некролога в България – дефиниция и типологизация на жанра

Жанрът на некролога в българското възрожденско пространство „влиза в западния си образ”, но бързо се пре моделира в услуга на собствената ни реалност и идеологични нужди, съобразени с родния манталитет и нуждата от идеологична пропаганда. През 50-те години на XIX век се откроява първата вълна интелигенция, която знае западни езици, и която поради това, че е подготвена най-вече във френски училища и университети, е сродена с духа и постиженията на европейската култура. Изключителна роля в този процес играе появилата се българска преса към средата на века. На страниците на 64-те български вестници и 36-те списания се отделя много място на западни мислители, философи, на идеите, които са в основата на френската култура. Няколко вестника и списания се превръщат в трибуни на френската културна мисъл. Първият български вестник, който пропагандира френската, но далеч не само, култура, е „Цариградски вестник”. В продължение на 13 години финансирания от руската (франкофилска) хазна вестник се превръща в могъща трибуна за пропаганда на френския език, литература, образование, педагогически и философски идеали. *Цариградски вестник* е и първото българско печатно издание, което публикува некролози на страниците си. Най-масовото проникване на френски културни и социални идеи става чрез вестниците и списанията, издавани във Франция или в други страни на френски език. Широко разпространени вестници в България и сред емиграцията са били – „Le Nord”, “Conseilleur d’enseignement public”, “Revue de l’instruction public et de la litterature”, “Constitutionel”, “Journal de Paris”, “Liberte”, “Peuple Francais”, “Public”, “Siecle”, “Temps”, “Avenir national”, “Universe”, “Courrier d’Orient” и т.н.

Независимо от безспорното френско влияние в българското възрожденско пространство, текстовете на некрожанра, създавани и публикувани в родния ни периодичен печат, са заимствани изцяло от британската преса. Въпреки логичната културна, образователна и политическа връзка на България с Франция в този период, некрологът във вестниците от XIX

²⁶ Налбантова, Е. Възрожденският човек – утопии и реалности – Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, 2001

²⁷ Пак там.

век е проникнал чрез изданията от Острова. Като цяло българските вестници се водят по структурата на френските печатни издания, но редица съвпадения в стила доказват заимстван модел при съобщенията за смърт и некролозите от английската преса. Тоналността и структурата на текста идва изцяло от Англия, маниерът на предаване на информацията, лингвистичните и стилистични похвати се прихващат от британския модел.

Акцент в некролозите през Възраждането са обществените дела на починалия, неговото родолюбие и стремежът му да помогне на сънародниците си. Тези доминанти са основните елементи на по-голямата част от възрожденските некролози и в един или друг вариант битуват до 1878 година. Некролозите са все още рядко срещани през 50-те години на XIX век, но много бързо се налагат и през следващото десетилетие влизат в рубриците на българската периодика. Обикновено този тип текстове се публикуват в рубриката „Разни“, освен ако починалия не е с особено обществено значение, както например Петър Берон и тогава некрологът му се публикува на първа страница. Периодичният печат е един от безспорните маркери на модернистичния дискурс. Специализираният характер на изданията дава възможност да се пропагандира и налага мнение и настроение по отношение на редица културни и политически борби. Чрез така наречените „поминални“ текстове българските автори своеобразно манипулират, насочват или оспорват статукво, действия и личности. Тази тенденция се вижда в редица текстове и даде основание да се говори за наченки на таблоидност в пресата през Възраждането. Публикуват се некролози, които по същество не носят важна информация или желание за представяне на значим човек, а събират в себе си факти и случка, която от позицията на съвремието можем да определим като „любопитна“. Като цяло обаче основната цел и насока на публикуването на некролози и съобщения за смърт води към стремеж за изграждане на национална памет и героични образи на обществото. Възрожденците са имали собствена визия за значимостта и „полза роду“ на своите съвременници и по тази причина се срещат множество текстове, които остро контрастират със съвременните ни възгледи за определени възрожденски фигури. Изграждането на национална памет изисква да се преоткрият или по-точно да се създадат национални спомени. Спомени, които конструиращата се култура ще „пази“ или ще „забрави“ при всяко преоткриване на когнитивните елементи на миналото, за да изгради собствен колективен информационен код²⁸. Общ мотив за текста на некролога, както бе споменато, става акцентирането върху добродетели като активност и отговорност, които отвеждат непосредствено към сакрализирането на качества, различни от предпочитаните от християнската традиция и подчинени на представата за една нова, модерна по същността си, мобилна и знаеща личност.²⁹ За мъртвия непременно се уточнява, че е изучил знанието на своето време, че чрез енергичността и пътуванията си е развил „разумните си сили“³⁰. Централно място в характеристиката се отделя на обществените дела, изразяващи се в строеж на църкви и училища, в подкрепа на духовността и просветата. Посочените тематични ядра стават „обща места“ за жанра и със съответни конкретизации можем да ги прочетем и в „Спомен за чорбаджи х.Минча х.Тиньова“³¹, за „едного най-достойнаго и най-потребнаго от первите

²⁸ Тачева, Е., Вачева А. „Смърт и памет – културологични прочити“ <https://liternet.bg/publish4/avacheva/avelkova.htm>

²⁹ България, 1, №22, 22 август 1859; Цариградски вестник IX, № 413, 10 януари 1859 и т.н.

³⁰ Налбантова, Е. Възрожденският човек – утопии и реалности – Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2001

³¹ Цариградски вестник А, н.13, 9 декември 1850

граждане” на Татар Пазарджик х. Михалаки х. Константинова³², за Николай Стефанович Палаузов³³ и т.н. Идеалът за личност, който утвърждава възрожденския некролог, е идеалът на Просвещението – развитие на умствените дарби, усвояване на света чрез разума, печелене на богатство чрез енергичност и безстрашие пред трудностите, милосърдие към слабите, за които покойникът е била като „баща”, служба на обществото. Устойчивостта в описанията на „образцовите” покойници насочва, че твърде рано функцията на некролога се парадоксализира и че тези описания на живота на мъртвите се превръщат в скрити или явни предписания за живота на живите. Описвайки покойниците, всъщност културата институционализира определени преднамерени социално-ролеви модели, като постепенно се утвърждава един идеален жизнен път. Той се стабилизира, открива своите устойчиви топоси и превръща човека в икона, сакрализира очакванията на овластените чрез Словото. Животоописанието, писането за живота изема правата на реалния живот. Текстът на ранното светско житие функционира като регулатор на общественото поведение, пренарежда културните схеми и задава парадигмите на тълкуване на екзистенциалните жестове. Като прави публично достойние живота модел на един „достоеен” покойник, възрожденския некролог стабилизира динамичното и неустойчиво в промяната на ценностната си система българско общество. Моделирайки предпоставено живота на покойника, „споменът” задава проект за човек, от който социумът изпитва потребност. Некрологът се включва в стремителния дискурсивен поток на възрожденското време, като генерира регулиращи реалното човешко поведение смисли. Проследяване на персонажите в този мартиролаг подсказва смяната на героите в българското дискурсивно пространство. Персоналистичните ядра, около които се съсредоточава енергията на некролога, показват създаването и смяната на „стандарт” за цел и смисъл. Частните съобщения за смъртта на членове на семейството са редки изключения, и то от последните години преди Освобождението, и тяхната поява подсказва един от пътищата, по които ще продължи развитието жанра³⁴.

Некрологът като вид текст е специфично и натоварено с много семантични, културологични и функционални черти явление в Българското възраждане. Поминалните текстове са своеобразна модернизация на съзнанието на българина, който чрез този нов тип светски текст започва да изразява и пропагандира своите обществени идеали. Жанрът бележи възхода на нацията ни в интелектуално и духовно отношение. Произходът и еволюцията на жанровете на некролога и известието за смърт в България не са резултат на дългогодишни процеси, а са следствие на привнасяне на готов шаблон от Западна Европа. Некрологът, проникнал чрез западноевропейското културно влияние в периодичния ни печат е еманация на европеизацията на, тогава все още подчинената на Османската империя, България. Усвояването на този жанр показва не само културното и интелектуално израстване на нацията ни, но и в огромна степен допринася за развитието на езика ни, както на лексикално, така и на стилистично ниво. Първите некролози се приближават повече до биографичния вестникарски некролог. По същото време отпечатването на некролози и съобщения за смърт в западната преса е вече установена традиция. Издателите и редакторите на българския периодичен печат я познават и копират. В самото начало некрологът в българските вестници по съдържание и структура прилича на биографична статия. Налага се модел на некролога, включващ оценка и кратка биография на починалия, което вече отговаря на основните изисквания на жанра, привнесен от английската преса. Обикновено некролозите в българската преса започват с датата и мястото на смъртта, почти задължително възрастта на починалия, причина за смъртта,

³² Цариградски вестник А, н.14, 16 декември 1850

³³ Цариградски вестник III, бр.133, 8 август 1853

³⁴ Налбантова, Е. Възрожденският човек – утопии и реалности – Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, 2001

произходът, следва кратка или по-подробна информация за делата и обществените приноси на починалия в сферата, в която се е изявявал – ако е търговец, щедростта му към народната кауза, ако е учител или интелектуалец, приносите му към развитието на нацията и пропагандирането на идеали и революционни идеи. Обикновено текстовете завършват с похвала на личните добродетели. И спорадично с устойчива религиозна фраза – „Бог да го прости“, „Амин“ и т.н., като присъствието или отсъствието ѝ не следва конкретна и постоянна логика.

Българските некролози и съобщения за смърт категорично структурно и стилово се припокриват с британските поминални текстове. Повечето записи са сравнително подробни и включват информация за обстоятелствата на смъртта, която с годините става все по-обширна и подробна. Като типично „роден“ реквизит може да се отбележи детайлният разказ за погребението на починалия, който присъства в по-голямата част от текстовете. Обикновено некролозите в българската възрожденска преса заявяват политическите убеждения на починалия като съчетават и фактологията - името на починалия, дата и място на смъртта, а в някои текстове и с елементи на житие. Описват се обществените и лични добродетели на починалия, като освен това се изтъкват и възхваляват, като това включва не само животът му, поведението му и постиженията му, ами дори и правилното му поведение на смъртния одър – умиращите по достоен начин трябва да бъдат пример за подражание. Този стил модел е подробно проследен и напълно се припокрива с английските вестници. В периодичния печат на Възраждането могат да се открият новини и обяви за смърт, които българските автори са преписвали дословно от английската преса, като например:

„Пишат от Лондон, на 4 Септември, 1849. „Някой си чловяк именуван Гатар умря през оназ неделя въ Волворт, близо до Селтенмахъ, дякато беше направил някое имание като боравяше знаята на зелопродавеца. Умрялий имаше живен обич към едно магаре послушлив другар на работите му 26 години; наричал го обичлив негов Моак, и както всякой истинен Ингелизин, празнуваше Коледа с великолепна вечеря, приемаше магарето си на паралията и му даваше първий къшей на Плом Пуддинг. [...] „Ала освен това покойний поиска с наказание да не земат нищо наследниците и да ся отфърли извършителя-тъ на преживието му, ако Моак не предстои на похранението му облечен с черни дрехи. Магарето крачеше начюмерено след умрялий и вървеше напред 14 души роднини или наследника, които вървяха напред по двама с твърде голяма почест.“³⁵.

и английският текст, който е цитиран дословно:

“It appears that in the early part of last week a man named Gothard, who had for many years carried on the business of a greengrocer in East-lane, Walwerth, was seized with cholera, and after a short but severe illness was carried off by that frightful epidemic. The deceased had been remarkable for the attention and care bestowed upon a favourite donkey purchased by him 26 years ago. Such was his affection for his " Moak," as he called him, that it was his practice on every Christmas-day to give him the first cut of the plum pudding [...] Even on his deathbed Gothard did not forget his favourite, for in his will he directed that the donkey should follow him to his grave as chief mourner. [...] During this portion of the mournful procession the animal walked at the head of 14 couple of mourners, with crape tied round its ears.”³⁶.

³⁵ Цариградски вестник, година В, N:66, 24 септември 1849

³⁶ London Evening Standard - Tuesday 04 September 1849

4.3. Таблоидност и сензация през Възраждането – некрологът като част от сензацията през XIX век

В българския възрожденски печат съществуват и текстове, които стилово и структурно се доближават до сензацията, до таблоида в съвременния печат. На страниците на възрожденските вестниците присъстват и тип съобщения за смърт, които са доста натуралистични, любопитни и дори таблоидни като стил и звучене. Британските вестници почти във всеки брой публикуват новини, които представят починали хора при необичайни или много любопитни обстоятелства – самоубийства, убийства, бедствия, пожари и т.н. Това е още едно доказателство за привнесения модел на този тип текстове от Англия в България. На страниците на „Цариградски вестник“ се четат „любопитки“ като например как египетския паша е организиран облог-състезание между арабски и английски коне с Жокей клуб от Англия и е дадена кратка информация около това събитие, новина за някакъв английски сладкар, който е изпекъл най-големия козунак на света и така нататък. Тези „сензационни“ новини присъстват и в некролозите, публикувани в българския печат. Наблюдават се некротекстове, които описват самоубийства, убийства и съдържат любопитна информация около личността на дадената личност, като често тя не е идеализираща и възхваляваща идеалите и личността му, а напротив – десакрализираща и принизяваща. Във въпросните десакрализиращи новини се наблюдава присъствие на любопитни факти, а част от тях дори и неверни или най-малкото непроверени, оценки и предположения за починалия, които представят неговите негативни черти. Вероятно в този случай това се е правело по-политически пристрастия и убеждения, като например, съобщението за смърт Ангел Кънчев във вестник „Дунав“ от 12 март 1872 година и подробния разказ отново за него в същия вестник на 29 март 1872 година. **Като структурни и стилови белези тези новини са образни, а на езиково равнище съдържат атрактивни епитети (звероподобни същества; деспотичен и насилствен характер; незначително събитие; речений Ангел; вредителни документи; морално наказание), експресивна лексика (да настръхнат космите на главата; изпразнил револверът в устата си; разбил лоба си; гръмва в устата си; захвърлено на улицата; дудушители и убийци) дори жаргонен език (го е стягало ботуша; курварство).** Силово се забелязва се уклон към сензационните детайли, към скандалните и криминални сюжети, към любопитни моменти от живота на починалите. Пример за любопитен некролог от родната преса, който не цели десакрализация на личността, а просто съобщава интересно според редактора събитие, е „Съобщение за смъртта на Панайот Димитров“, неизвестен търговец, публикувано в Цариградски вестник на 18 февруари 1856 година:

„На 13 того, в 2 часа и половина после пладне х. Панайот Димитров на възраст четиридесетгодишен уби се самичък, като си разряза корема от дясна до лява страна с един бръснач. Червата му и жилата, която на пъна се держи, разрязаха са и кръвта като течеш с голяма сила смъртта абие последува. Казват, че това самоубийство последовало от отчаяние за големите търговски повреди, които Димитров пострадал. Но казват, че и умът му са е бил повредил. Он бил между тем и ипохондрик“³⁷

Същевременно в британската преса години преди това са се публикували съобщения за смърт по идентичен модел, като например:

„On the 23rd Instant one Thomas Guildford of Gainsborough in Lincolnshire, ript up his own Belly with a Pen-knife, and afterwards cut out two to three Yards of his Guts, which he put into a Chamber-Pot, and died soon after“.

³⁷ Цариградски вестник, VI, N:264, 18 февруари 1856

Текстовете са тенденциозни и целят привличане на по-голяма аудитория от читатели. Некрологът се възприема като огледало, което отразява обществото и неговите ценности. Определена част от некротекстовете и практиката им на публикуване във възрожденската ни преса изкривяват истинския образ на обществото чрез селективно, непълно или предубедено представяне на починалия (т.е. доказва се, че отражението, произведено от това огледало, в някои случаи не е точно). Смъртта, особено насилствената, необичайната или неочакваната явно винаги е била фактор при публикуването на новини, а сензации като самоубийства, инциденти или екзекуции също са били част от вестника.

III. Лингвистичен анализ с оглед на историческите развойни процеси и на спецификата на стилистичните особености в некролозите, надгробните слова и съобщенията за смърт

1. Структурно типологизиране на некролозите, съобщенията за смърт и надгробните слова във възрожденската преса

Поминалните текстове в периодичния печат на Българското възраждане могат да се разделят условно на три типа:

- 1. съобщения за смърт и некролози;**
- 2. спомени;**
- 3. надгробни слова.**

Структурата и на трите вида е аналогична, като разлика се открива в дължината на текста и актуалността на събитието. Текстовете, съобщаващи смъртта на дадена личност през Възраждането, не са хомогенна група, а по-скоро са множество текстове, обединени от обща тема, като всеки съдържа определени характеристики, с които да обслужи дадена цел. Некролозите, съобщенията за смърт и надгробните слова, които се откриват във вестниците на българското Възраждане не могат да се типологизират в определен жанр. Тези текстове по същество събират няколко жанра, като обединяват черти на **биографичен очерк, беседа (надгробните слова) и коментар.**

Некрожанрът, както уместно го определя проф. Елена Налбантова в книгата си „Възрожденският човек – утопии и реалности“³⁸, има повествователен характер с хронологично описание на живота на представеното в текста лице. За разлика от биографичния очерк обаче текстовете от този жанров клас нямат строго регламентиран модел за изграждане. Информативността като категориален признак в този тип текстове е фактологична и важна, независимо че адресатът не съвпада като граматически субект с автора на повествованието. Разликата с автобиографията е в структурата и същността на текста, който не започва с хронологично описание на събитията. В следваща точка ще бъде направен структурен анализ на некролозите и съобщенията за смърт по компоненти. Вариативността на текстовете от некрожанра е силна, като хронологията на живота е според гледната точка на автора, а в силна конкуренция със строежа на автобиографията е поставянето на смъртта на починалия на първо място. В текстовете се наблюдават фиксирани действия, състояния, както и задължителната употреба на топоними, наречия за място и време, маркиращи смяната на събитията. Интегративността на текста се осъществява чрез паралелни логично-синтактични връзки с преобладаващи двусъставни и едносъставни глаголни изреченски структури. Поминалните текстове се характеризират освен с фактологичност и с аналитичност, емоционалност и рационалност, както и с обобщеност и индивидуалност, което ги свързва и с коментара като публицистичен жанр. Некролозите и съобщенията за смърт използват информация от други информативни текстове, като авторите на тези текстове интерпретират информацията според своите виждания, оценка на починалия и политически пристрастия като цяло. Друга съществена разлика на текстовете от групата на некрожанра и публицистичния коментар е, че тук не присъства извод. По-скоро в някои текстове се наблюдава емоционално предположение по отношение на загубата на дадения човек с оценка на евентуалните му бъдещи дела, но няма логичен и аналитичен извод и коментар.

Лексиката в некролозите, съобщенията за смърт и надгробните слова е в диапазона книжовна до народно-разговорна като част от дискусиите за нормативността на езика през

³⁸ Налбантова, Е. Възрожденският човек – утопии и реалности – Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2001

Възраждането. Често смъртта на възрожденеца се прочита в емоционален план още в първото изречение чрез повторения, епитети или лирични сравнения. В много некролози на равнището на лексикалните единици впечатление прави подбора на думи, които трябва да изразят силата на чувството, обзело пишещия, и да го предадат на читателя: „пъклена“, „страдалче“, „зло“, „загуба“.

2. Стил и лингвистичен анализ на съобщенията за смърт и некролозите

Дължината на съобщенията за смърт и некролозите варира от къси и информативни, състоящи се от не повече от 20 думи до дълги и много подробни текстове, които заемат цяла колона в съответния вестник. Не може да се дефинира конкретна дължина на тези текстове, тъй като те са твърде разнородни по обема си.

2.1. Текстова структура на съобщенията за смърт

Фиг. Задължителни реквизити в некролозите и съобщенията за смърт

1. име на починалия	2. години
3. дата/час/място на смъртта	4. образование/заслуги към народа/идеали
5. причини за смъртта	6. завещание
7. информация за погребението	8. месторождение
	9. устойчива религиозна фраза

През Възраждането този жанр няма ясно устройство и обем, като дължината на съобщението зависи от „перото“ на автора, възможното място, което може да се обособи във вестника за тази новина и по-малко от значимостта на личността. Текстовете са изключително разнородни като обем, съдържание и емоционалност, и нямат последователност, която да ги дефинира и типологизира в конкретни и определени поджанрови разновидности на некрожанра. Реквизити на съобщенията за смърт и некролозите, като невинаги са в тази последователност, са:

2.1.1. Име на починалия

Основна функция на некролога и съобщението за смърт е да идентифицира починалия пред широката аудитория. През Възраждането това е още по-належащо, след като имената и личностите на починалите се използват като модел за подражание и пример, които живите да следват, вдъхновени от постиженията им, любовта към народа, и заслугите към родината.. Интересното в тези текстове е, че още в първото изречение от текста заедно с имената на починалия задължително има дума, епитет или действие, които препращат към обществените

му и отдаденост към националните идеали. Употребените прилагателни имена и определенията на личността се изразяват основно с църковнославянска лексика. Характерно за жанра като цяло е смесването на диалектни и църковнославянски форми на всички езикови равнища. Това се дължи на необходимостта от по-висок стил за определени характеристики на личността на починалия (където се използва църковнославянска лексика и граматични форми) и личното виждане на автора на некролога спрямо граматичните и лексикални употреби в езика изобщо: „Смъртната коса прекоси живота на **уважаемия** наш съотечественик, **патриот и търговец** г-на Стоенча Тодорова и го грабна за **всегда** от неговите съграждани, приятели и роднини“³⁹.

2.1.2. Години

Годините на починалия се съобщават спорадично. Изглежда сякаш тази подробност не е от съществено значение за възрожденците ни и се отбелязва отново в услуга на това да се подчертае колко време, ако човекът е починал възрастен, е работил и давал на народа или колко малко време е имал да го прави, или колко много е направил за краткото време, което е имал, ако е починал много млад човек. В много редки случаи звученето на този компонент от текста не е наситен емоционално. Обикновено преди или след графичното отбелязване на възрастта следват метафори и алегорични сравнения: „Пишат ни от Виена под дата 20 ноемврия, че г. Константин Геров, който беше представен за учител в София, се поминал въ[в] Виена на 16 ноемв[ри] на **възраст 34-годишна**. [...] **Черна пръст покри всичките надежди, които се очакваха от този мъж!**“⁴⁰

2.1.3. Дата, час и място на смъртта

Задължителен реквизит във всеки некролог и съобщение за смърт през Възраждането са датата и място на смъртта, като при възможност се съобщава и часът на кончината: „**Крайова. През нощта на 21 март** убийска ръка отнела живота на д-ра П. Берона, когото намерили удушен в леглото“⁴¹.

2.1.4. Образование/заслуги към народа/ идеали

Основна част от текста на некролозите и съобщенията за смърт са делата, образованието и заслугите към народа на починалия. Това е може би единственият задължителен реквизит в текстовете от некрожанра. Като цяло в този тип произведения, темата за смъртта се маргинализира и на преден план се извежда животът на личността. Този абзац от структурата на некролозите и съобщенията за смърт се стабилизира като описание на жизнения път на човека, който си е отишъл, за да се утвърдят добродетелите и идеалите асоциирани с новото и модерно време. Тук се подчертават качества като енергичност, любознателност, интелектуален труд, жертвоготовност към обществото, родолюбие и т.н. Тези реквизити са подробно описани и заемат количествено близо 50% от текста на некролога.

Възраждането ревностно възпитава ново отношение върху образованието и нуждата от него и по тази причина хората, свързани с тези цели и идеали трябва да се представят достойно и в най-малки подробности да се проследи смисленият им житейски път. В тази категория влизат – учителите, които са най-многобройната част от българската интелигенция. Има текстове и за ученици, духовници, лекари, културни дейци, интелигенти, които обогатяват

³⁹ Некролог за Стоян Тодоров/ в-к The Levant Times 1874г.

⁴⁰ Съобщение за смъртта на Константин Геров/ в-к Българска пчела, 1863г.

⁴¹ Съобщение за смъртта на Петър Берон/ в-к Македония 1871г.

България с наука и прогрес. Те са припознати като идеолозите на националните борби във всичките им проявления. По тази причина без изключение се подчертава, че загубата е не само индивидуална, а общонародна трагедия. В тази част от текста се наблюдава превес на диалектни форми и лексика. Обикновено езикът в този компонент е емоционално наситен, изпълнен с хвалби, патетични примери и горест. Най-често тази част е оформена чрез множество епитети. Житетият път на починалия се описва подробно като тенденцията е към целенасочена употреба на народна лексика и диалектни форми на езиково равнище. В тази част от изграждането на некролозите и съобщенията за смърт авторите публикуват и въвеждат нова лексика и терминология, която представят през делата на съответния починал. В този компонент от съставянето на некролозите може да се проследи въплъщаване на разнородни по произход и значение думи в речниковия състав на езика. Възрожденците ни приобщават нови и непознати за езика ни лексикални единици като – *кордела, фортуни, телеграф, фотограф, консул, пенсия и други*.

2.1.5. Причини за смъртта

В структурирането на поминалните текстове значим компонент е причината на смъртта. Тази част е представена сравнително подробно и се оказва изключително значима за лингвистиката и изследването на Възраждането като цяло. Некролозите дават енциклопедично представяне и обяснение на редица болести, болнични заведения и медицински пособия, които до този момент не са били известни в България. Авторите описват заболяванията в детайли като често включват обяснение какво представлява болестта, какво лечение се прилага, предписание опасна ли е или не и всичката необходима информация за просвещение на българския народ и обогатяване на лексикалния състав на езика. При въвеждането на болестта се използват термини на латински, гръцки, руски, а често след назованата болест се пояснява с турска или с българска (народно-разговорна) дума. Например болестта туберкулоза се представя в един случай през руската дума „чахотка“, а в друг през гръцката – „фтизис“. Некролозите и съобщенията за смърт въвеждат термини като:

Дизендерия (лат.), диета (лат.), запор мочи (народно-разг.), дисурия (рус.), холера (лат.), дамла (тур.), фтизис (гр.), настинка (народно-разг.), главоболие (народно-разг.).

В редица некролози в много голяма дълбочина и с най-малки подробности е обяснено лечението и всяка стъпка, която лекарите са предприели по лечението на починалия. Пример за това е некрологът на Стефан Богориди, който според лекарите на времето е имал камък в бъбреците: *“От колкото ми сами от неговата уста сме слушали, он се помина на возраст 84 години. Он обаче, според **диетата**, която държеше можеше още да живее, но от няколко години насам придоби **болестта дисурия (запор мочи)**, наричаема, която му причини камен и за когото лани в Париж беше ходил, за да се лекува и за която пак се канеше да отиде. Но все навсуе щеше да е защото доказа се, че болестта беше неизцелима. **Като след издиханието му го разрязаха и намериха в него пясък много и между тем един камен от огромна величина.**“*⁴²

Описанието на причините за смъртта е важен компонент за некролозите и съобщенията за смърт не само от гледна точка на въвеждането на нова терминология чрез болестите. Интерес представлява и причини като самоубийство, убийство и всякакви противоестествени причини (самоубийство, убийство, тежки условия), които са довели до кончината на

⁴² Съобщение за смъртта на Стефан Богориди/ Цариградски вестник 1859 г.

възрожденца. Определени текстове, макар и малък брой, се публикуват само и единствено заради любопитните факти около смъртта на починалия.

2.1.6. Завещание

Информацията за завещанието, което починалия е оставил, е важна част от композицията на некролога. Този компонент от текстовата структура се използва отново, за да представи идеалната личност, която лишава себе си и близките си от материални блага и битов комфорт, за да подпомогне общонародното благо. Завещанията и даренията на имуществото кореспондират с идеята за християнския Бог. Заможните българи още приживе се отказват от благата си и жертват собственото си битие, за да подобрят това на социума. Независимо, че финансовият просперитет на човека продължава, то всичко това е с цел народната борба и стремеж за образование и свобода. Некролозите и съобщенията за смърт обикновено в едно до две изречения описват оставената от починалия сума и за какви цели е завещана.

2.1.7. Информация за погребението

Описанието на погребението може да се причисли към един от реквизитите на некролозите и съобщенията за смърт, тъй като упоменаването му се наблюдава в голяма част от текстовете. Авторът на некролога описва събитието като свидетел, независимо че рядко, това наистина е било така. Използват едновременно и двата модуса- свидетелски и несвидетелски, защото позволяват да бъдат номинирани едновременно и обективни, и субективни действия. Обикновено събитието се предава в аорист, имперфект и перфект: *се извърши; се извършил; погребението му стана на утрето; съпровождаше; му се извърши; се занесе; погребя се; биде погребението; се изпратиха; го заровиха; се затече; бъди; стана;*, тъй като вече се е състояло, когато е писан некрологът. Спрямо съдържанието на текста този компонент е важен от няколко гледни точки. От една страна, се затвърждава необходимостта от българска църква и необходимостта от нейната независимост, като задължително се посочва на какъв език се е извършила литургията, а от друга страна, описва значимостта на починалата личност, като описва множеството, което се е събрало, за да го изпрати и почете. От трета страна, новият жанр налага много интересно светски образ през един от хилядолетните установени ритуали – погребението. Практиката за прощаване с мъртвите обикновено е част от действията на свещенослужителите. Прогресивният XIX век обаче им отнема това право и много често в некролозите и съобщенията за смърт „похвалните слова“ са казани от българските учители и просветители. Това е още едно доказателство, че текстовете от некрожанра през Възраждането осезаемо и тенденциозно се отдалечават от средновековната църковна ритуалност дори и в присъщи й действия и състояния като погребението и смъртта. Пресата експресивно публикува авторските слова на изтъкнати интелектуалци и учители.

2.1.8. Месторождение

Месторождението на починалия често се споменава, но не е задължителен реквизит. Идеята е да се представи родното му място, а също и да се изтъкне колко важни за народните борби личности са произлезли от града, впоследствие в текста да се спомене какво е направил починалия за родното си място, да се споменат топосите на просветата или църковния въпрос, които в този момент са фундаментални за българското възрожденско общество.

2.1.9. Устойчива религиозна фраза

Устойчивите религиозни фрази като „Вечна памет“; „Вечна му памет и лека му пръст!“, „Амин!“, „Вечно упокоение“, „Бог да го прости“ и други са единственото допирателно до църковния ритуал на прощаване с мъртвите. Въпреки привидната близост с богословската традиция и този компонент е част от светското звучене на некролозите и съобщенията за смърт. Независимо, че присъства в края на голяма част от текстовете той също не е категоричен реквизит и невинаги е наличен в некролозите и съобщенията за смърт. Често след тези обредни думи изречението се довършва със светски образ на покойника и за последно се обобщават делата му: „Лека ти пръст приятелю и вечна ти памет о, родолюбче щото даже и при бедността си жертвувашеза прогреса на народа си“.⁴³

3. Спомени

В периодичния печат през Възраждането се публикуват определени поминални текстове, които могат да се определят и като спомени. Количествено тези представители на некрожанра не са много и се представят известно време след смъртта на починалия. Текстовата им структура се покрива с тази на некролозите и съобщенията за смърт, като разликата е в обема на съдържанието. В тях отново се представя изключително подробно биографията и общополезните дела на починалия, погребението му, кога е настъпила смъртта и какви са причините за нея, а разликата е, че се цитира дословно надгробното слово, което е произнесено при изпращането му. Текстовете се озаглавяват като „Спомен за ...“, „Подробни слова за ...“, „Похвално слово за ...“, „Помен за ...“.

4. Надгробни слова и епитафии

Надгробните слова не се различават от Спомените и се публикуват като самостоятелно съдържание във вестника. Обикновено са цитирани дословно и се срещат рядко и само за много значими личности на Възраждането като Юрий Венелин, Стефан Богориди, Иларион Търновски или ако са казани от изтъкнати възрожденци като Пенчо Славейков, Стоян Михайловски и т.н, или като обобщен текст за загинали четници. Епитафиите се срещат и като надгробни стихове (публицистични епитафии) за кратко само в началото на 50-те години на XIX век, за да се придаде повече патос и да бъде припознат текстът.

5. Езикови особености на некролозите с оглед на динамиката на развойните езикови процеси през Възраждането (от средата на 50-те години на XIX век до Освобождението)

Изследването върху жанровата и текстовата структура на некролозите и съобщенията за смърт показва разнообразие в развитието на жанровия модел и това се отразява върху динамиката на използваните езикови средства. В текста бяха отбелязани различни езикови средства за постигане на ефект при процеса на съобщаване за смъртта на покойника, а тази част от дисертацията си поставя за цел да събере, да подреди и да анализира най-характерните езикови черти, които се наблюдават в процес на конкуренция през този исторически период като ги обвърже с общия езиков развой. Анализиранияте текстове съвпадат по време с един от най-динамичните периоди в установяването и изграждането на новобългарския книжовен език.

⁴³ Некролог за Христо Бояров/ в-к Македония 1871г.

Това е период, в който свръхускорено се конкурират езиковите елементи от всички български говори на всички езикови равнища. До момента в българската езиковедска наука процесите са описани обстойно с оглед на възрожденските граматика⁴⁴; в периодичния печат⁴⁵; в предговорите на възрожденските граматика⁴⁶ и в епистоларната литература⁴⁷. С оглед на разнообразието, което жанрът маркира при отделните личности е трудно да се направи обобщение само върху един текст, но пък изводите върху всички наблюдавани материали показва засилени процеси на конкуренция между изразните средства, тъй като периодът предполага все още липса установен единен общонароден вариант на общонародния български език.

С оглед на динамиката на езиковите процеси и анализа на отделните текстове наблюденията се основават върху следните езикови явления⁴⁸:

5.1. ФОНЕТИЧНО РАВНИЩЕ

5.1.1. Рефлекс на голяма носовка

През този период вече надделява моделът, според който в българския език се установява рефлекса на старобългарската голяма носовка Ж в „Б“ (*скръб, ръка, мъгла, път, къща, пътник, мъж, мъдрец, бъдеще*). Този процес и в текстовете на некролозите е закономерен като се има предвид, че поради социално-икономически причини се налага водещата роля на Централните балкански диалекти. Този процес се затвърждава и с оглед на това, че по-голяма част от авторите на некролози са от Източна България (Славейков, Богоров, Каравелов, Ал. Екзарх и други). Въпреки че в цялостния езиков облик на периодичния печат няма установен езиков модел, постепенно се налагат и започват да преобладават именно източнидиалектните елементи, което се потвърждава и в текстовете на некролозите. На този етап все още се приемат за престижни и подходящи с оглед на текстовия жанр църковнославянските рефлексии на „У“. Интересно е да се отбележи като повод за разсъждение, че книжовниците съзнателно се стремят да отстранят „У“ рефлекса на голямата носовка в своите граматика и в художествената литература, но в некролозите, заради спецификата на обредно-религиозната литература поддържат живи тези форми като подходящи за стила. Друга възможна причина за това би могла да се открие в културно-историческите предпоставки за църковните борби и църковно устройство изобщо в този период. (*отсудиме; пътищата; мужа; рука; рукположи; саморучното; судилище; мудрост; субота*);).

5.1.2. Рефлекс на ятовата гласна

В некролозите и съобщенията за смърт паралелно с установяващите се източнидиалектни прегласни форми (*священници вси викаха; вядни; племя; священо; носящи*;

⁴⁴ Вълчев, Б. „Възрожденски граматика на българския език“, УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2008.

⁴⁵ Иванова, Д. „Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането“ изд. Макрос, Пловдив, 1998

⁴⁶ Мицкова, М. „Възрожденските представи и концепции за книжовен език в предговорите от 20-те – 70-те години на XIX век“, УИ „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 2020

⁴⁷ Миланов, В. „Филологически идеи за езика, отразени в личната кореспонденция на българските възрожденци“, Издателство Парадигма, София, 2016.

⁴⁸ Анализът е направен по модела на Г. Дачева, в който се обобщават езиковите явления с оглед на изграждането на новобългарския книжовен език.

тяжест; священи; мислял;) се пазят и специфични образувания с „Е“ (*лето, дюкени; заседание, разболе, разумеват, средата, ред, извънреден, виде, тело, премеждие, прекоси, беше, постеле, вечная, обред, свещеници*), които са под влияние на западните говори или на църковнославянския език.

5.1.3. Рефлекс на малка носовка

В текстовете на некролозите и съобщенията за смърт преобладава наложеният и в съвременния български език рефлекс на малката носовка в „Е“. Затова най-честите употреби са: (*памет, клетва, време; месец; името; завет; зет*), но има и примери, които следват църковнославянски рефлекс (*княз, чадо*)

5.1.4. Рефлекс на голям Ъ

В текстовете на некролозите и съобщенията за смърт по естествен път се налага „Ъ“ рефлекса, но спорадично се срещат и „О“ форми (*сос него; торжествено; съграждане и в същото изречение сограждане; сохрани; възможно; болгарско; съгражданин, но в същия текст согражданин; сочувствително; болгаре; соотечественици; възвишават; долг; изпълни; сожалиха; сочинено; совест; съотечественик, но и соотечественик; дълг; возраст; длъжност;*)

5.1.5. Рефлекс на малък Ъ

В съвременния български книжовен език позиционно се изяснява в голям „Ъ“ и в „Е“. В текстовете на некролозите и съобщенията за смърт се налагат именно тези рефлексии (*ден; църква; держи; смерт;*)

5.1.6. Ликвидна метатеза

В некролозите реално се конкурират източнодиалектни и църковнославянски облици: (*длъжност; скорб; должен; прискорбие; скръб; прискорбно; длъжността (като конкуренция на длъжността, долг); перво; мертво*). Има и единични примери, повлияни от западните диалекти като: (*гръчески; пръви*).

5.1.7. Редукция

В своето изследване „Звуковете в българския език“ Владимир Жобов отбелязва, че няма български диалект, който да не познава редукцията като явление⁴⁹. Некролозите и съобщенията за смърт през Възраждането напълно потвърждават това наблюдение с множество примери за редукция от източните диалекти: (*напреди;граждани;человеци;разумни; честити пътувания; работити; овцети; всичити селачени; правити; кривити; съотечественицити; в наукити; заминалити; чухми; известяваме, но в същия вестник известявами; ученицити си; селянити;селскити; технити; сегашнити; нариче; причистити; родителити; изречи; поповити; с моцити; молитвити; ниможихме; младити; сплетнити; плодовитити; мъртвенити; роднинити си; Котил; церимония; плачи (тя); дейцити; главатарити; днити; ранити; младежити;*)

⁴⁹ Жобов, В. „Звуковете в българския език“, изд. Сема ПШ, София, 2004

5.1.8. Палаталност

Новобългарският книжовен език наследява изцяло консонантната система, завещана от миналото, а в случаите, когато между народните говори има някакви различия, унификацията се извършва и при съобразяване с предходната книжовна традиция. Най-съществени разлики между диалектите има по отношение на броя на меките съгласни и позицията им в думата. По отношение на конкуренцията палатални/депалатални съгласни текстовете на некролозите и съобщенията за смърт отразяват изцяло съвременното състояние на правилото: във формите за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн.ч. I и II спрежение сег. вр. се използват само палатални съгласни преди глаголното окончание. По същия начин са отразени и суфиксите, които в съвременния български език изискват палатална съгласна.

6.2. МОРФОЛОГИЯ

6.2.1. Конкуренция между суфиксите „-не“ и „-ние“ при отглаголните съществителни имена

В резултат от проникналите по различни пътища граматични форми в книжовноезиковата практика се създават условия за широка вариантност на думи и форми. Особено ярко този процес е отразен в използването на отглаголните съществителни на –не (възприети от диалектите) и –ние (проникнали през църковнославянски). В новобългарския книжовен език още от старобългарския му период се наблюдава засилена конкуренция между суфиксите „-не“ (с фонетична разновидност –н‘е) и – „-ние“. В текстовете на некролозите и съобщенията за смърт под влияние на църковнославянския език се срещат думи със суфикса „-ние“, който е реактуализиран от старобългарския език: (*Пътувание; посрещание; съгледувание; ходение; печатание; обогатявание; пожертвование; извършението; опеvaniето; вървение; преподаванието; закопаванието; обхождението; съграждане; изучението; усъвършенствуванието; излезванието; удушавание; отварянието*).

6.2.2. Членуване на прилагателните

През втората четвърт на XIX век българските книжовници активно обсъждат въпроса дали членните морфеми трябва да бъдат използвани в писмената практика и дали трябва да бъдат представяни в българските граматика. Причината за това е отсъствието на определителен член в църковнославянския език и в другите славянски езици. С утвърждаване на диалектната основа отпадат и тези спорове за употреба на членувани имена. В дисертационния труд съзнателно не са обект на анализ членните форми при същ. имена от м.р., тъй като през разглеждания период вече са се наложили концепциите на книжовниците, които се застъпват за правото на съществуване на членната морфема (Априлов, Берон, Васкидович, Бозвели), и които в текстовете си въвеждат, макар и първоначално с много колебания, и противоречия в изписването, следните членни морфеми: при съществителните от мъжки род „-ът“ за м.р., „-та“ за ж.р., „-то“(-ту) за ср.р. „-те“ (-ти) за мн.ч.

По интересен е случаят с членната морфема при прилагателните имена, която запазва суфикса на старобългарските прилагателни на –и/-ий, които функционират като членна форма при прилагателните имена. За м.р., както вече беше написано формата е –ий, за ж.р. – а/я, а за ср.р. – о/е: (*старий отец, тихий Дунав, първий; най-достойний; най-потребний; покойний; последний час; наший; малкий; злочестний; хаскъойский; жителе; злодее; потомствений, почтений; топлотворний; оживителний; първоначалний; достойний; българский народ; българский език; българите; книжевний; учителе; майчиний; елинский; французский; гречески*

и греческий (в един и същи текст); греческий; знаменитий; словеснейший; всекий; покойният; кроткий; миролюбивий; народен дух и народний език; покойникът и покойний; ученический;).

Анализът показва и друг интересен процес, че имената на месеците също се членуват с тези суфикси (*юлий, априлий, януарий, февруарий, септемврий, октомврий*). Паралелно със суфикса – ий при наименованията на месеците се наблюдава и суфикса –я. (*априля, февруаря, мая, септемврия*). Много дълго тези форми се пазят и при сегашните деятелни причастия, завършващи на –ущий/-ющий.

6.2.3. Итеративни глаголи

Суфиксът “–увам” се използва активно в текстовете на некролозите и съобщенията за смърт при т.нар. итеративни глаголи. В някои югозападни български говори той реализира и т.нар. вторична имепрфективация. Честата му употреба в анализирания текстове е част от налагането му като представителен модел, поради което на по-късен етап кодификаторите го допускат като нормативен, но осъзнават, че употребите му са по-ограничени и през 1983 година използването му е премахнато от речника на българския език. (*последува; пожертвува; действуват; приветствуваме; присъствуваме; приказувал; изискуват; последуват; оплакува; вързувам; отвързувам; покровителствува; виждува; ползува; усъвършенствуванieto; дарува; споменуваха;*)

6.2.4. Лични местоимения

Конкуренцията между диалектите и книжовния език по отношение на личните местоимения продължава няколко десетилетия през XIX век. Обстановката дълго време е усложнена и заради изключителното разнообразие от форми в различните български диалекти. Интересно е, че в текстовете на некролозите и съобщенията за смърт се наблюдава засилена конкуренция между западнодиалектните лични местоимения за 1.л. ед.ч. и 3.л.мн.ч. (Он/Она) и местоименията от източносиалектната парадигма. В останалата си част местоименната система споделя особеностите на съвременния български книжовен език, което означава, че вече е установена и частично оформена местоименната система.

6.3. СИНТАКСИС

6.3.1. Конкуренция между релатива „който“ (м.р.;ж.р.;ср.р.;мн.ч;) и „дето“ за въвеждане на определителни изречения

С оглед на синтаксиса особен интерес представлява конкуренцията при съюзите, които въвеждат определени подчинителни изречения. В текстовете на некролозите се потвърждава изводът, че двата модела се конкурират, но количествено преобладават и се налагат изреченията, въведени с „който“, което може би натежава при кодифицирането му в системата на подчинените определителни изречения.

6.3.2. Модификатори в именната фраза

Модификаторите в именната фраза са обект на наблюдение от специалистите езиковеди, тъй като онагледяват процеса на установяване на словореда в атрибутивната синтагма⁵⁰. Интересът на изследователите към това явление е породен от силното влияние на църковнославянския език, при което преобладава моделът определяемо-определение, а това според специалистите е обвързано с напевността на църковнославянския език и основното му

⁵⁰ Миланов В., Осенова П., „Словоредът на модификаторите в именната фраза през първата четвърт на 19. век“, сб. Отговорността пред езика, 2007, стр.:72-79

предназначение му за литургии. И в текстовете на некролозите и съобщенията за смърт се конкурират църковнославянският и диалектният модел като количествено преобладават църковнославянските словоредни модели, което се обяснява с жанровата специфика на текстовете и стремежът към специфично акцентирание като стилотворен фактор. *(урожденец габровски, че вечно ще бъде предмет на почитание и признателност народна; Българската в града ни община злочеста).*

6.4. ЛЕКСИКА

В лексикално отношение се наблюдават динамика и силно разнообразие на лексикотематичните групи, обусловени от общия лексикален развой на българския език. Вече беше обърнато внимание на пейоративността на лексиката като фактор за развитието и изграждането на системата от функционални стилове в българския език. С оглед на влиянията се очертават няколко по-големи групи чуждоезиково влияние. Установява се, че въпреки английския структурно-семантичен модел на некролозите и съобщенията на смърт на лексикално равнище и поради социално-икономически предпоставки има най-осезаемо проникване на руска лексика и терминология.

Заклучение

Некролозите и съобщенията за смърт заемат интересно и важно място в българското общество и култура през Възраждането. Въпреки че представят дискурса за смъртта, те могат да се определят като манифест на живота на починалия и поглед към битието му от обществена, просветителска и идеологическа гледна точка. Поминалните текстове в периодичния печат на Българското възраждане посочват конкретни аспекти от живота и смъртта, те дават важна информация за това кой е ценен, уважаван и даван за пример по време на епохата. Идеалите, които трябва да се следват, и поведението, което би се увековечило, включително и под тази форма. Дисертационният труд представя и анализира обширно развитието на некролозите и съобщенията за смърт през Възраждането. Анализът на емпиричния материал доведе като естествен резултат от научното изследване няколко основни и много важни извода за езиковия и културния развой от средата на 50-те години на XIX век до Освобождението:

- 1. Определен беше жанровият и структурен модел на некролога.**
- 2. Установено беше откъде е привнесен моделът на поминалните текстове в българския периодичен печат и се направи пълен лингвистичен анализ на некролозите, съобщенията за смърт и надгробните слова в България през тази епоха.**
- 3. Посмъртните материали са част от модернизиращото се съзнание на българина. Това са текстове, реализирани от вътрешната потребност на възрожденците ни от модернизация и духовно, културно и образователно обогатяване.**
- 4. Некролозите са своеобразна форма на нов светски текст, чиято цел е не толкова да обяви смъртта на дадена личност, колкото да насочи към смислено съществуване и интелектуални търсения. Жанрът сам по себе си модернизира съзнанието и търсенията на възрожденеца. Създава предпоставки за сравнение в положителна**

или отрицателна насока с личности и е във функцията на предписание на обществено поведение.

5. Некролозите се превръщат в своеобразна трибуна на пропаганда, оценка и налагане на езиков стил. Това са текстове, които не са осмисляни като част от официалната полемика за нормативността на езика, която в този момент е една от водещите линии на интелектуалците ни, и по тази причина представят „живия“ (непосредствен) по онова време език в реалните му параметри и изразения.
6. Поминалните текстове на Възраждането модернизират чрез своята енциклопедичност, въвеждане на нова лексика и терминология, запознаване с културни и обществени промени в съседните ни балкански и в западноевропейските страни и по естествен път се превръща в един от значимите и въздействащи жанрове на Българското просвещение на интелектуално и духовно ниво.
7. Интересен феномен за прогресивния български XIX век е, че некролозите служат не само, за да сакрализират дадена личност, заради моралните ѝ и обществени ценности, но и да я десакрализират, заради политически и идеологически виждания на автора на некролога или на съответното издание, в което е публикуван.

Направеното изследване обобщи няколко важни извода, че некролозите, надгробните слова и съобщенията за смърт:

1. излизат от руслото на догматичните текстове, познати от Средновековието и се модернизират спрямо търсенията на епохата.
2. некрожанрът навлиза в българското възрожденско пространство не чрез логичното руско или френско влияние, а чрез британската преса, като бива модифициран според „домашните“ ни разбирания и цели.
3. установена тенденция за таблоидност още през Възраждането, което довежда до заключението, че освен „високата“ им функция, която книжовниците ни ѝ приписват, те са и част от търговската политика на вестниците за разпространение и самоиздръжка.

Поради обширността на проучването в настоящото изследване са по-слабо разработени епитафиите през Възраждането, които ще бъдат обект на научен интерес в последващи научни проекти. Некрологът като вид текст е специфично и натоварено с много семантични, културологични и функционални черти явление в Епохата на Българското възраждане. Поминалните текстове са своеобразна модернизация на съзнанието на българина, който чрез този нов тип светски текст започва да изразява и пропагандира своите обществени идеали. Жанрът бележи възхода на нацията ни в интелектуално и духовно отношение.

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Дисертационният труд за първи път в българското езикознание анализира езиковите особености на некролозите и съобщенията за смърт през Възраждането (от 50-те години на XIX век до Освобождението).
2. Историческият лингвистичен анализ убедително допълва литературоведския подход при интерпретациите на текста, като чрез детайлно обглеждане на жанра установява, че може да се говори за текст, който съвместява в себе си няколко основни функции: информативна, експресивна, апелативна и манипулативна.
3. Дисертационното изследване категорично (на базата на статистически, семантичен, структурен и исторически анализ) доказва, че моделът на некролозите и съобщенията за смърт във вестниците през Възраждането е изцяло заимстван от английския периодичен печат (Ipswich Journal, London Evening Standard, Morning Advertiser, Morning Chronicle, The Globe, The Sun, The Times)
4. За първи път българският некролог е проучен като текст в съпоставка с френските, руските и английските некролози, което поставя акцент върху спецификата на този тип текст в сравнение с установените модели в чуждата преса и традиция.
5. Изследването категорично доказва, че тези текстове следват общия развой, характерен за анализирания период, при основните фонетични, морфологични, синтактични и лексикални процеси, но в същото време има свой специфичен облик (словоред, система на архаичните прилагателни, падежни употреби, руска и църковнославянска лексика), които са обусловени от тематичната предназначеност на текста.
6. По отношение на манипулативните стратегии се разпознават утвърдени и днес подходи, свързани с таблоидността и манипулативната журналистика. След задълбочен анализ дисертационният труд установи, че тези подходи се зараждат още в некролозите през Възраждането.
7. Като принос се отчита, че семантичната и структурна натовареност на смъртта предопределят претоварването на жанровия модел и по тази причина в текстовете от тази в текстовете от тази тематична група може да се говори за свръхфункции на жанра. Хората от различни култури и епохи мислят и я преживяват по различен начин и това до голяма степен предопределя разнородните описания и стилистики на смъртта, изразена като текст.

Използвана литература

Източници на кирилица

1. Ариес, Ф. – „Човекът пред смъртта. Времето на лежащите мъртъвци”, изд. Лик, 2004
2. Бахтин М.М. Собр. соч. – М.: Русские словари, 1996. – Т.5: Работы 1940-1960
3. Божилова, М. Лексикалната норма като интегрална езикова норма (с оглед на лексикографията)
4. Вачкова К., Николова Н., История на новобългарския книжовен език. Второ допълнително преработено издание. Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“, сп. Български език, 2017
5. Вачкова, К. Типологична характеристика на българския книжовен език, Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, 2008
6. Венедиктов Г. К, Из истории современного болгарского литературного языка, София, Издателство на Българската академия на науките, 1981
7. Вълчев Б., Още веднъж за диалектната основа на българския книжовен език, Юбилеен сборник на Филологическия факултет на Югозападния университет по повод 20-годишнината на специалността „Българска филология“ Благоевград, 2009
8. Генчев Н., Франция в българското духовно възраждане, София, 1979
9. Генчев Н., 1981: Българско възраждане, София, 1981
10. Голофаст В.Б., Многообразие биографических повествований. На перепутьях истории и культуры, СПб, 1995
11. Дачева Г. Семиостилистика, изд. Сема РШ, София, 2001
12. Дачева Г., Тишева Й., Традицията в разговорните модели – който или дето, Юбилеен славистичен сборник. Югозападен университет “Неофит Рилски”, Благоевград, 2005
13. Добрева, Елка, Ивелина Савова. Текстоллингвистика. Шумен: УИ, 2000
14. Жерева, М., Евфемистичната функция на фразеологизмите в български език, Diss. Slav.: Ling. XXX. Szeged, 2013, с.57-64
15. Жобов, В. Звуковете в българския език, изд. Сема РШ, София, 2004
16. Замбова, А. Манипулативни езикови стратегии в печата, изд. Сема РШ, София, 2000
17. Иванова Д., История на новобългарския книжовен език, второ допълнено преработено издание. УИ „Паисий Хилендарски“, 2017
18. История на новобългарския книжовен език, издателство на Българската академия на науките, София, 1989
19. Карабосева, Е. Българинът пред лицето на смъртта, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2010
20. Кейт Алън и Кейт Бърридж, Забранените думи: Табу и цензурирането на езика, Cambridge University Press, 2006
21. Константинова, З., Панайотов, Ф., Из историята на българската публицистика (до 1878 г.), УИ "Св. Климент Охридски", София, 1991
22. Маровска, В. Стилистика на българския език. Пловдив: УИ, 1998
23. Миланов В., История на новобългарския книжовен език. Избрани текстове, София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2017
24. Миланов, В., Филологически идеи за езика, отразени в личната кореспонденция на българските възрожденци. София, Изд. Парадигма, 2016
25. Москов, Моско. Български език и стил. София, изд. Наука и изкуство, 1974.
26. Мурдаров В., Из историята на новобългарския книжовен език и на науката за него, София, изд. Просвета, 2002
27. Налбантова, Е. Възрожденският човек – утопии и реалности – Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2001
28. Николова, Н., Размисли върху някои терминологични словосъчетания в областта на историята на новобългарския книжовен език с.67-с.79. В: Паисиеви четения, Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“ том 53, кн. 1, сб. А, 2015
29. Първев Хр., За исторически подход към общобългарската народно-разговорна основа на националния ни книжовен език. Език и литература, 1989, кн. 6
30. Радкова, Р. Посмъртни материали за български възрожденски дейци – Академично издателство „Марин Дринов“, 2003
31. Рейтблат А.И. Писать поперек: Статьи по биографике, социологии и истории литературы, Москва, 2014
32. Русинов Р., История на новобългарския книжовен език, София, изд. Наука и изкуство, 1980.
33. Станчев, К. Стилистика и жанрове на старобългарската литература – изд. Просвета, 1995
34. Стойков С., Българска диалектология, София, Акад. изд. "Проф. Марин Дринов, 2002.
35. Сюпюр, Е. – Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век – изд. БАН, 1982
36. Теодоров-Балан Ал., Български изток и запад в книжовния език. – В: Теодоров-Балан, Ал. Избрани произведения. София, 1987
37. Тодоров, Цветан. Семиотика. Реторика. Стилистика. София: Сема РШ, 2000
38. Топалов, К.. Българска възрожденска поезия. Антология, Академия за балканска цивилизация, 2012
39. Фрейзър, Дж. Златната клонка, Издателство на Отечествения фронт, София, 1984
40. Фройд, З. Тотем и табу, ИК „Критика и Хуманизъм“, 2013, с. 46

41. Шнитер, М. Стара българска литература, Пловдивско Университетско издателство „Паисий Хилендарски”, 1992

Източници на латиница

1. Andersson, L-G. and Peter Trudgill, “Bad Language”, London, Penguin, 1990
2. Bawarshi, A. S. and Mary Jo Reiff. Genre: an introduction to history, theory, research, and pedagogy. West Lafayette, Indiana: Parlor Press LLC, 2010
3. Bawarshi, A., Genre Function, College English 62 (3), 2000
4. Birch, Th. (Ed.). (1753). The works of John Milton, historical, political and miscellaneous: Now more correctly printed from the originals, than in any former edition, and many passages restored, which have been hitherto omitted. To which is prefixed, an account of his life and writings. (2nd ed.). Vol. I. London: Printed for A. Milnar
5. Bonnet, J.-C., Les morts illustres. Oraison funèbre, éloge académique, nécrologie, dans Les Lieux de mémoires, P. NORA dir., Paris, rééd. 1997, vol. 2
6. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language, Cambridge, Cambridge University Press, 1987
7. Crystal, D., A Dictionary of Linguistics and Phonetics 3rd edition. Oxford, Blackwell, 1991
8. Crystal, D., The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press, 1987
9. Douglas B. and Finegan E., Sociolinguistic Perspectives of Register, New York, Oxford University Press, 1994,
10. Dubois, J., Les Martyrologes du Moyen Âge latin, Turnhout, 1978.
11. Elias N., Über die Einsamkeit der Sterbenden in unseren Tagen ; Humana conditio, Suhrkamp, 1997
12. Ferry J.-M., Les puissances de l'expérience. Essai sur l'identité contemporaine, Paris, Éd. Le Cerf., 1991
13. Fowler, A. 1982. Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes. Oxford: Clarendon Press
14. Fries, U. Death Notices: The Birth of a Genre, In: Roberta Facchinetti and Matti Rissanen (Eds) Corpus-based Studies of Diachronic English, Bern, Peter Lang, 2006
15. Halliday, M. A. K., McIntosh, A. and Strevens, P. The users and uses of language. In J. J. Webster (ed.) The Collected Works of M. A. K. Halliday, Vol. 10: Language and Society (London and New York: Continuum)
16. Halliday, M.A.K. and R. Hasan. Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-semiotic Perspective, Deakin University Press, 1985
17. Halliday, M.A.K. Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning, London, Edward Arnold, 1978
18. Hymes, Dell. Foundations in Sociolinguistics: an ethnographic approach. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1974
19. Jankélévitch V., La Mort”, Paris, Flammarion, 1977
20. Johnson, Samuel. (1799). A dictionary of the English language. (8th ed.). Vol. II. London: Printed for J. Johnson, et al
21. Lee, David, Genres, registers, text types, domains, and styles; clarifying the concepts and navigating a path through the BNC jungle, Language Learning and Technology 5(3), 2001.
22. Longacre, Robert E. (1983). The Grammar of Discourse. New York: Plenum Press.
23. Louis-Vincent Thomas, Anthropologie de la mort ,Payot, 1975, Paris
24. Makarova A., Dits et non-dits des nécrologies de la presse, Nouveau Monde éditions, “ Le Temps des médias”, 2003/1 N: 1
25. Makarova, Arina. La fonction sociale de la rubrique necrologique, Éditions de la Sorbonne, “Hypothèses”, 2007/1 10
26. Malinowski, B. The problem of meaning in primitive languages, in C. K. Ogden and I.A. Richards, The Meaning of Meaning. London: Kegan Paul (International Library of Psychology, Philosophy and Scientific Method), 1923
27. Oswald Ducrot/ Tzvetan Todorov Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage, ÉDITIONS DU SEUIL, 1972
28. Raine, James (ed.), Testamenta Eboracensia or Wills Registered at York Illustrative of the History, Manners, Language, Statistics of the Province of York, Part I, J.B. Nichols and Sons, London, 1836
29. Saville-Troike, Muriel. (2003). The Ethnography of Communication: An Introduction. (3rd Ed.). Oxford: Blackwell
30. Scodel, Joshua. The English Poetic Epitaphs: Commemoration and Conflict from Johnson to Wordsworth, Cornwall University Press, 1991
31. Stark, Nigel. LifeAfterDeath: The Art OfThe Obituary, Melbourne University Press, 2006, с. 269 цит. по Beri, Stuti. „Life trailing death: Documenting the development of obituary writing”, Literary Endeavour (ISSN 0976-299X): Vol. X : Issue: 2 April, 2019
32. Steiner, F., Taboo, London, Routledge, 1956
33. Swales, John M. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings, Cambridge University Press, Cambridge, 1990
34. Swales, John M. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings, Cambridge University Press, Cambridge, 1990
35. Threadgold, Terry. (1994). Genre. In R.E. Asher (Ed.) The Encyclopedia of Language and Linguistics. Oxford: Pergamon Press. Vol. III, 1408-1411.
36. Trudgill, Peter A Glossary of Sociolinguistics, Oxford, Oxford University Press, 2003

Източници от Интернет

На кирилица:

1. Тачева, Е., Вачева А. Смърт и памет – културологични прочити <https://liternet.bg/publish4/avacheva/avelkova.htm>

На латиница:

1. Bauman, R. *Journal of Linguistic Anthropology* Vol. 9, No. 1/2 (June 1999). (взето от <https://www.jstor.org/stable/43102433?seq=1>)
2. Bazerman, C., *Shaping Written Knowledge: The Genre and Activity of the Experimental Article in Science*, 1988, взето от <https://www.researchgate.net/publication/315083977>
3. Beri, Stuti. *Life trailing death: Documenting the development of obituary writing*, *Literary Endeavour* (ISSN 0976-299X): Vol. X : Issue: 2 April, 2019 www.literaryendeavour.org
4. Chandler, D. *An Introduction to Genre Theory*, 1997, pdf файл, взет от (https://www.researchgate.net/publication/242253420_An_Introduction_to_Genre_Theory)
5. Garner, D. *You Remember John Aubrey Chased by Debt Collectors, Chaser of Whores*. *The New York Times*, 8 Sept. 2016, www.nytimes.com/2016/09/.../reviews-john-aubrey-my-own-liferuth-scurr.html
6. Grzegorz, C. *Death notice as a genre: an analysis of the New York Times online edition*, pdf файл, взет от https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/5878/1/Cebrat_Death_notice_as_a_genre.pdf
7. Jamet, D. *Euphemisms for Death: Reinventing Reality through Words?* взето от <https://hal-univ-lyon3.archives-ouvertes.fr/hal-01395036/document>
8. Miller, Carolyn, R. *Genre as a Social Action*, *Quarterly Journal of Speech* 70, 1984 взето от <https://www.researchgate.net/publication/238749675>
9. Norman, Nathaniel Don. (2008). *From a Record of Death to a Memory of Life: The Rise of the Biographical Obituary in the Gentleman's Magazine*. [Unpublished M.A. thesis]. Blacksburg: Virginia Polytechnic Institute and State University. Retrieved Feb. 10, 2013 <http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-04282008-114429/unrestricted/norman.body.pdf>
10. Saville-Troike, Muriel, *The Ethnography of Communication: An Introduction* (3rd Ed.), Oxford, Blackwell, 2003 взето от https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/53380336/the-ethnography-of-communication-an-introduction-third-edition-by-muriel-saville-troike.pdf?1496531841=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DThe_Ethnography_of_Communication_Third_E.pdf&Expires=1602230753&Signature=XWFcgzbc8KOj6OoCJn6Nze4LiXRkLn4Yc~6vHimA6Oic5urMDVXLqV6xUe3cnLMJhTPZVA0xOTkAbtmySI2k-ajUIBD~zliDJIvCGCvNavuDGHm0tAgR56jkF-MFX6ffwRaQEBoUcGS9qZf6spryrJDF-a0HQbQNICGrWc8lnS9Jld7SkMAQ7YmWhBhNRex8o4GeCFD3w~ps1jx4NyTp9s2f5s-Kml4Y-kzuoTnlqASQI-985WenyxgkASqZZcO91YP3FEBSjJYeZnE-Gs2pPYC2~cyPdKCr9eLYjFC9yvd6gEpiQuBIQ9UeXgQESvtGLTjFFJxEIRuEO2Fu3pnOt1g_&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA

Публикации по темата на дисертационния труд

- Гергинова, Маргарита. Модернизиращата функция на некролога през Възраждането – публикувано в център за семиотични и културни изследвания <http://cssc-bg.com/e-library/library-humanitas/phd-post/gerginova-2020>
- Гергинова, Маргарита. Модернистичен дискурс на смъртта – развитие на некролога в българския възрожденски печат – публикувано в сп. “Съвременна лингвистика”, кн.1, 2020 година с.79-87 <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=913668>
- Гергинова, Маргарита. Френският културен модел в некролозите и съобщенията за смърт в българския възрожденски печат – публикувано в сп. “Съвременна лингвистика” кн. 2 2020 година с.52-64 <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=962170>